

Az iskolázottság és a társadalmi-gazdasági viszonyok néhány összefüggésének vizsgálata 16 községben

MÁRTON JÁNOS, H. SAS JUDIT ÉS SIPOS ZSUZSANNA

1960 végén 16 termelőszövetkezeti község adatait gyűjtöttük össze a Népművelési Intézetben. Az adatgyűjtés célja a községek egész lakossága, illetve minden községből 100—100 termelőszövetkezeti tag iskolázottsági, szakmai és ízlésbeli fejlődésének vizsgálata volt. Ennek során nem pusztán a műveltség egyes elemeinek színvonalát akartuk megállapítani, hanem az e színvonalat kialakító néhány gazdasági-társadalmi tényező összefüggését az iskolázottsággal, a szakismerettel és a művészi ízléssel. Figyelembe vettük az általunk vizsgált egyes műveltségi elemek egymásra való hatását is.

Ismeretes, hogy a felmérés időpontjában a falun a szocialista termelési viszonyok még nem váltak meghatározóvá. Így a vizsgálat elsősorban az átmenet időszakáról, ennek bonyolult társadalmi és művelődési viszonyairól igyekszik egyes vonatkozásaiban képet adni. E korszak társadalmi jelenségeinek helyes megítéléséhez nélkülözhetetlen a legfontosabb történeti előzmények számbavétele. A felmerést tehát az elmúlt 25 évre terjesztettük ki.

Mind a községek, mind a 100—100 parasztcsalád adatainak felvételéhez kérdőíveket szerkesztettünk, amelyeket helyi pedagógusok töltöttek ki. A községi kérdőíveket a tanácsi igazgatás nyilvántartásai, az egyéni íveket családlátogatással egybekötött kikérdezés alapján állították össze. Az adatbázist a KSH és a Művelődésügyi Minisztérium különféle statisztikáiból egészítettük ki és ellenőriztük.

A vizsgált községek vagy lakosságuk száma, vagy földrajzi kiterjedésük szerint *nagyközségek*. Ezek: a Tiszántúlról Füzesgyarmat, Nagyrábé, Nádudvar, Szikáncs (Hódmezővásárhely); a Duna-Tisza közéről Bácsbokod, Nagykőrös, Solt; a Dunántúlról Besnyő, Gölle, Iváncsa, Kerékteleki; Mágocs, Ménfőcsanak, Tengelice; Észak-Magyarországról Pély, Verpelét.

A községeket a megyei tanácsok javaslatára választottuk ki. A javaslatnak két feltétele volt: a) az országos átlagnál valamivel kedvezőbb gazdasági és művelődési viszonyok, b) adatfelvételre alkalmas személyek.

A községek az ország nagyközséges településű vidékein helyezkednek el. Természetesen nem képviselik az összes ilyen jellegű tájat. A 16 község egyes művelődési és gazdasági tényezőinek kapcsolatára irányuló elemzésünk nem vállalkozhat országos érvényű következtetésekre, de a nagyközségekre, egyes esetekben kis mezővárosokra vonatkozó bizonyos főtendenciákat mutathat.

A viszonylag széles adatbázist a következő fejezetekben dolgozzuk fel: a) az iskolázottság, b) a szakmai érdeklődés, c) a művészi ízlés változásainak összefüggései néhány gazdasági tényezővel, d) a vizsgálati módszerek értékelése. Ilyen értelemben szociológiai szemléletű *módszertani kísérletnek* tekinthetjük a munkánkat.

E tanulmány keretei a munka egészéből azonban csak a községek, illetve a megkérdezett tsz-tagok gazdasági és iskolázottsági viszonyainak kapcsolatát foglalják össze.

I. A gazdasági-művelődési összefüggések vizsgált elemei

A községek művelődési jellemzői közül egyik legrangosabbnak az iskolázottságot tartjuk. Úgy véljük, hogy ez a művelődés legalapvetőbb feltétele. Emellett falvainkban — a történelmi fejlődés következtében — nagyon sok az olyan értékes művelődési elem, amely nem iskolai eredetű. Gondolunk itt például a termelési tapasztalatok, a művészeti és az életmódbeli népi hagyományok továbbadására, ami az anyagi termelési kultúrában, a közízlésben, az életmódban jelentkezik. Más oldalról viszont az iskolai alpműveltség nélkülözhetetlen feltétele mind az általános, mind a szakmai kulturális fejlődésnek. Az iskolázottság bizonyos szintje nélkül ma már elképzelhetetlen bármiféle rendszeres, a korral lépést tartó műveltség. A népesség iskolázottsága fényt vet az adott társadalomra. Tehát egy-egy község népességének iskolai végzettsége a társadalmi fejlődési fokot is jelzi.

Az iskolázottságot befolyásoló és meghatározó tényezők közül a következőket vettük figyelembe:

A) A községek egészére vonatkozóan:

a múlt és a jelen mezőgazdasági termelési viszonyainak jellemzői közül az alapvető termelőeszközhöz, a földhöz való viszony alakulását;

az egyes községek mezőgazdasági termelési színvonalát (a területegységre jutó termelés bruttó értékét);

a mezőgazdasági termelés összetételét, szerkezetét (vagyis az értékében kifejezett összhozam megoszlását az egyes termelési ágazatok között);

a termelési eszközök és a termelési technológia korszerűségét (vagyis a termelési kultúra fejlettségét a mezőgazdaságban);

a mezőgazdasági lakosság jövedelmének nagyságát;

a települési-közelekedési viszonyok alakulását;

a községek tanerővel való ellátottságát;

valamint az iskolázottsági szintek és az adott korszakok kötelező iskolázottságának kapcsolatát.

Az iskolázottságra vonatkozó adatokat a népszámlálásnál szokásos rendnek megfelelő csoportokban dolgoztuk fel: analfabéták, 4—6—8 osztályt, középiskolát, főiskolát végzettként szerint. (Az 1948 óta létrejött 8 általános iskolai végzettséget azonos csoportokba soroltuk az 1948 előtti 14 éves korig bármely iskolai formában szerzett végzettséggel.) A múltat és a jelent összehasonlító vizsgálat érdekében az össznépesség százalékában fejeztük ki a különböző iskolai végzettségűek arányát. Az analfabéták arányát a 6 évnél idősebb népesség számához viszonyítva vizsgáltuk. A népszámlálások időrendjének megfelelően az 1941—1949—1960-as évek összeírásait vetettük egybe. (A szokásos tízévenkénti népszámlálás adatai vizsgálati céljaink számára nem adtak elegendő támpontot. A fejlődés tendenciáinak pontosabb elemzéséhez, községi adatgyűjtésünk segítségével, az 1945—60 közötti években az adott községekből közép-, illetve főiskolát végzettként számát is megállapítottuk.)

B) A megkérdezett egyénekre vonatkozóan elemeztük :

az alapvető termelőeszközhöz, a földhöz való viszony alakulását;
a parasztesládok jövedelmét;
az életkort;

az iskolázottsági szinteket, kivéve a főiskolát, mert ez az iskolai szint a tsz-paraszságra ma még nem jellemző;

a temelöszovetkezeti szakmai és politikai vezetők iskolázottságát.

Az adatfelvétel nem adott megbízható képet a *községek egész társadalmának* összetételéről. Így a lakosság iskolázottságának összevetésére sem foglalkozás, sem életkor, sem a különféle társadalmi csoportok, sem a szektorális elhelyezkedés szerint nem kerülhetett sor. Az *egyéni kérdőívek* adatai nem elégségesek a szűkebb családi környezet meghatározó szerepének különböző, ún. szubjektív módszerekkel történő vizsgálatához, ugyanakkor kiterjednek a tsz-ben dolgozó, nem mezőgazdasági munkát végzőkre is.

Tanulmányunkban először áttekintést és elemzést adunk a 16 község iskolázottságának alakulásáról. A második részben az egyénileg megkérdezettek iskolázottsági adatait és az ezekből levonható következtetéseket dolgozzuk fel.

II. A főbb gazdasági jellemzők alakulása a községekben

1. A *földtulajdonviszonyok* alapján a községek lakossága a vizsgált negyedszázados időszakban a következők szerint differenciálódik:

a) Az 1935. évi statisztikai adatok szerint

	a lakosság $\frac{2}{3}$ -e vagy több volt agrárproletár	a földbirtokkal rendelkező lakosság részesedése az összlakosságból
Besnyő	98%	2%
Kerékteleki	85%	10%
Füzesgyarmat	57%	28%
Nádudvar	55%	30%
Gölle	55%	40%
Bácsbokod	47%	30%
Pély	46%	12%
Nagyrábé	40%	40%
Tengelic	40%	35%
Nagykőrös	40%	40%

Ezekben a helységekben a földterületnek több mint fele a 200 kh-nál nagyobb birtokokra esett. Kivétel Pély, Nagykőrös, Bácsbokod, ahol a cselédek tömegei kulákbirtokokhoz tartoztak. Az 50—200 kh-ig terjedő birtokok az összes területből Pélyen 27,6, Bácsbokodon 37,8, Nagykőrösön 25%-ot képviseltek.

A fenti községekből hat (Kerékteleki, Nagyrábé, Füzesgyarmat, Nádudvar, Pély, Besnyő) a birtokmegoszlás más mutatóit tekintve is egységes arculatúnak volt mondható, amennyiben — a jelentős számú agrárproletariátus mellett — a birtokos parasztság fő tömegeit a szegény parasztok alkották. További két községben (Gölle és Tengelic) a birtokos parasztság legjelentősebb rétege a középparasztság volt, amely a földdel rendelkezők több mint 50%-át tette ki. A nagy agrárproletariátussal rendelkező helységek közül a többitől eltérő osztálytagozódást találtunk Nagykőrösön és Bácsbokodon, valamint

a Hódmezővásárhely egyik tanyai körzetét jelentő Szikáncson. E három területen a parasztságnak nagyobb tömegei egyik birtokcsoportban sem koncentráltak, hanem a különböző birtokkategóriákban oszlottak meg. Ennek megfelelően mind a három helyen számottevő az erősebb, 15—25 kh-as középparaszti gazdaságok aránya, és jelentős a nagy gazdaságok száma és területi részese. Így pl. Bácsbokodon az összes területből 50,1% volt a 20—100 kh-as birtokok kezén, Nagykovácsán 42,1, Hódmezővásárhelyen 53,4%.

A birtokmegoszlást elemezve, a parasztság rétegződése nagyjából hasonló képet ad Ménfőcsanak, Mágocs, Solt és Verpelét községekben. Itt nagybirtokok nem voltak és a nagy gazdaságok sem játszottak számba vehető szerepet a községek mezőgazdaságában. Az erősen belterjes középparaszti állattenyésztő (Mágocs, Ménfőcsanak), illetőleg a jelentős szőlőtermeléssel rendelkező gazdaságok (Solt, Verpelét) határozták meg a községek társadalmi arculatát. A lakosság 90%-a ezekben a községekben földdel rendelkezett, és a földjáradékot figyelembe véve, a 90%-nak több mint fele sorolható a középparasztközé.

Külön problémát jelent Iváncsa egykori tulajdonviszonyainak jellemzése, minthogy ezek lényeges vonatkozásaikban mindegyik említett csoporttól különböztek. E község, jelentéktelen nagybirtokkal és agrárproletariátussal alapjában véve szegényparaszti arculatú volt. Az 5 kh-on aluli birtokok az összes birtokosnak 71,5%-át adták. Mivel a falu birtokosrétege összetételében, hasonló képet ad Besnyőhöz, Keréktelekihez, ehhez a községtípushoz soroljuk. (Lásd I., 2. számú táblázat.)

b) Az 1949. évi adatokban felismerhetők azok a változások, amelyeket az 1945. évi földreform idézett elő a falu társadalmi összetételében. Ismeretes, hogy változások alapvető jellemvonása a falusi társadalom fő tömegeinek kis- és középparaszti sorba kerülése. Az 1945 utáni években, az újjáépítés időszaka alatt, nagymértékű középparaszttosodás indult meg, a cselédek és általában az agrárproletárok száma minimálisra zsugorodott. A 16 község átlagában nem érték el a mezőgazdasági lakosság 7%-át, 9—10%-át képviselték Mágocs, Nagykovácsán és Bácsbokodon. (Mágocs a kitelepített németek helyét elfoglaló telepések egy része, rendezetlen birtokviszonyai miatt, a népszámlálásnál mint földnélküli szerepelt. A tényleges földbirtoklást tekintve azonban 1—2%-nál nem volt nagyobb az agrárproletariátus aránya.) A birtokviszonyok, a rendelkezésre álló felosztható földterület és az igényjogosultak száma közötti arálynak megfelelően, községenként eltérő módon változtak. A 16 község átlagában az egy lakosra jutó mezőgazdasági terület megegyezik a mezőgazdasági települések országos átlagában egy főre jutó terület nagyságával (2,6 kh). Az egyes községek között igen nagy eltérések tapasztalhatók. Átlagosan mezőgazdasági népsűrűségű Bácsbokod, Nádudvar, Solt, ahol egy lakosra 2,5—3,5 kh nagyságú mezőgazdasági terület jut. 3,5 kh-nál több jut egy-egy lakosra Pélyen, Göllén, Keréktelekin, Nagyrábén, Tengelícen és Füzesgyarmaton, ahol igen alacsony a mezőgazdasági népsűrűség. Ezzel szemben magas a mezőgazdasági népsűrűség Iváncsán, Ménfőcsanakon, Verpeléten, Mágocs, Nagykovácsán és Szikáncson. E községekben a lakosonként számított földterület nem éri el a 2,5 kh-at. Ha a kiosztható földterületeket számba vesszük, szembetűnően látszik, hogy a magas mezőgazdasági népsűrűségű területeken a 200 kh-nál nagyobb földbirtok térfoglalása viszonylag jelentéktelen mértékű volt. A középparaszttosodás folyamata 1949-ig az egyes községekben más-más szintre jutott el. Néhány községben (Mágocs, Solt, Nagykovács,

1. A különféle birtokcsoportokba tartozó gazdaságok számának aránya (1935)

Község	Az összes gazdaságok száma	kh-as gazdaságok száma az összes gazdaságok százalékában										500—1000	1000-nél nagyobb
		0—1	1—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—500	500—1000	1000-nél nagyobb		
Ivánca	574	24,4	47,0	12,0	10,3	5,4	0,3	0,2	0,3	0,1	—	—	—
Pély	618	15,2	47,0	13,1	10,8	7,3	3,9	1,6	0,6	0,3	0,2	0,2	0,2
Gölle	508	22,6	31,9	18,9	19,5	5,7	—	0,2	0,4	—	0,8	—	0,8
Kerételeki	143	67,9	12,7	1,4	5,7	6,4	0,8	1,4	2,1	0,8	0,8	—	0,8
Bácsbokod	1,344	37,6	29,7	12,4	9,9	7,0	2,8	0,6	—	—	—	—	—
Ménfőcsanak	632	47,0	42,1	6,8	2,5	1,4	—	—	—	0,2	—	—	—
Nagytrábé	1,356	26,6	54,5	8,7	5,7	3,8	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Tengelic	739	17,1	44,9	14,9	13,8	7,0	1,2	—	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4
Verpelét	1,070	35,8	36,4	15,2	9,0	2,5	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Mágoos	784	17,1	39,0	19,7	16,6	7,0	0,3	0,1	0,1	0,1	—	—	—
Fűzsgyarmat	2,333	31,6	39,2	13,5	8,2	4,7	1,6	0,6	0,3	0,1	0,2	0,2	0,2
Nádudvar	2,199	37,9	36,7	6,8	7,0	6,7	2,7	0,6	1,0	0,3	0,3	0,3	0,3
Solt	2,579	24,1	45,0	13,3	10,2	5,4	1,0	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1
Nagykörös	5,153	27,5	32,4	12,8	12,1	10,8	3,0	0,9	0,5	—	—	—	—
Hódmezővásárhely ...	5,358	5,1	4,5	24,2	28,7	28,7	6,5	2,0	0,3	—	—	—	—
Összesen*	29,776	24,5	30,7	14,7	14,0	11,7	2,9	0,9	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1

* Besnyő 1935-ben Ercsi közigazgatási területéhez tartozott

2. A mezőgazdasági terület megoszlása
az egyes birtokkategóriák között (1935)

Község	Összes gazdaság (kha)	kha-s gazdaságok területe az összes mezőgazdasági terület százalékában										1000-nél nagyobb
		0—1	1—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200—500	500—1000		
Ivácsa	4,201	1,6	12,6	11,7	20,3	20,1	3,1	4,4	11,8	14,4	—	
Pély	11,492	0,3	6,0	4,9	8,2	14,8	14,0	13,6	11,7	12,0	14,5	
Gölle	11,326	0,5	3,5	6,3	12,3	6,7	—	1,4	5,1	—	64,2	
Kerékteleki	5,073	0,8	0,7	0,3	2,2	4,7	2,8	6,4	22,1	15,8	44,2	
Bácsbokod	10,813	1,8	9,1	10,8	16,4	27,0	23,1	11,7	—	—	—	
Ménfőcsanak	2,445	5,5	25,7	11,2	8,8	11,3	—	—	—	37,5	—	
Nagytrábé	14,805	1,2	12,5	5,6	7,4	9,8	1,5	1,7	4,3	10,9	45,1	
Tengelic	13,522	0,5	6,1	5,9	11,1	11,2	4,4	—	4,7	17,2	38,9	
Verpelét	9,172	2,1	12,5	12,8	14,2	9,5	1,8	5,0	6,8	16,4	18,9	
Mágocs	7,278	1,0	14,6	19,5	22,8	21,5	3,0	3,0	4,2	10,4	—	
Füzegymat	35,951	0,7	7,4	7,0	7,7	9,2	7,7	5,4	5,4	5,7	43,8	
Nádudvar	35,350	0,8	5,5	2,8	6,1	12,5	11,5	6,1	17,5	11,7	25,5	
Solt	27,078	1,3	10,1	8,8	13,3	15,1	7,1	5,1	8,0	9,0	22,2	
Nagykőrös	66,680	0,8	6,3	6,8	13,2	26,2	15,9	9,1	9,3	2,2	10,2	
Hódmezővásárhely	131,752	0,6	4,9	7,3	16,7	36,1	17,3	10,4	3,8	0,4	2,5	
Összesen*	450,628	0,7	6,4	7,0	13,0	23,8	13,0	8,3	7,7	5,2	14,9	

*Besnyő 1935-ben Ercsi közigazgatási területéhez tartozott

Pély, Szikáncs) a parasztság viszonylag egyenletesen tagolódott kisparaszti, középparaszti és módosabb rétegekre.

Más községekben a kisparasztkok voltak számbeli többségben a középparasztsággal szemben és csak jelentéktelen számú módos paraszti gazdaságot találhatunk bennük. Ide sorolható Iváncsa, Ménfőcsanak és Nádudvar.

A községek harmadik csoportjában a középparasztság képviselte a döntő súlyt a kisparasztkok és a módosabb parasztkok előtt. Ilyenek: Füzesgyarmat, Nagyrábé, Besnyő, Bácsbokod, Verpelét.

Három községben viszonylag kisebb számú kisparaszti réteg mellett jelentős középparaszti réteg és nagyobb számú módos paraszti réteg alakult ki (Kerékteleki, Gölle, Tengelic.)

Az 1949-re vonatkozó birtokmegoszlási adatok — még a különbséti földjáradék figyelembevételére esetén is — csak igen nagy fenntartásokkal fogadhatók el a parasztság tényleges társadalmi képletének bemutatásához. Ezen túlmenően azt is figyelembe kell venni, hogy az 1949-es év a mezőgazdasági termelési viszonyoknak éppen fordulópontját jelenti. A földosztást követően 1949-ig még nem szilárdultak meg és gazdasági tartalommal nem telítődtek meg a tulajdonviszonyok. Tehát pl. a középparaszti szintet jellemző nagyobb földterület — 15—25 kh — sem a régi, de főként az új gazdáknál nem járt együtt ennek megfelelő gazdasági felszereléssel. Nem engedték ezt meg a mezőgazdasági bérpolitika, az ipari és a mezőgazdasági cikkek áráránya, a népi demokratikus kormányzatnak döntően a szegény- és a kisparasztkokat támogató intézkedései. Ennek összegezéséeként a középparasztkok és a módosabb parasztkok termelési színvonala területegységre vetítve nem érte el a kisebb földű parasztkokét. Végeredményben tehát az 1949-es évet nem foghatjuk fel úgy, mint egy fejlődési szakasz kiteljesedését, hanem sokkal inkább mint egy átmeneti szakaszt a maga összes labilitásával. 1949-et követően azonban, ha nem is egyenletes vonalú, de egyértelműen a szocialista fejlődés irányában tartó változások következtek be a falusi társadalmi viszonyok területén. (Lásd 3. számú táblázat.)

c) 1960-ig — több töréssel — növekedett a szocialista szektor szerepe, csökkent a paraszti kistulajdonosok köre és gazdasági jelentősége. A tulajdonviszonyok tekintetében ez a jelenség egyrészt a földterület egyre erőteljesebb elaprózódásában, mind több középparaszti gazdaság megszűnésében mutatkozott meg, másrészt pedig növekedett az állami és a szövetkezeti földterület, az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben dolgozó parasztság, valamint a mezőgazdaságból az iparba elvándorlók száma. Ez a folyamat a 16 községben nem volt egyenletes ütemű.

Az elvándorlásnak mind méretei, mind üteme községenként változó volt. Az ütem és a méret között azonban meghatározott összhang alakult ki, amennyiben nagyobb méretű elvándorlást azokban a községekben tapasztalhattunk, amelyekben a népesség ilyen mozgásának kezdete korábbi időszakra esik és gyorsabb ütemben folyt le. Ez jellemezte a következő községeket: Ménfőcsanak, Verpelét, Nagykőrös, Pély, Iváncsa.

A szövetkezetek szervezése községenként más-más időpontban és eltérő eredménnyel indult meg. A következő községekben már hosszabb ideje, 6—8 éve társadalomformáló tényezővé vált a termelőszövetkezet, vagyis a parasztságnak legalább 30%-át képviselte Nádudvaron, Füzesgyarmaton és Besnyőn.

A vizsgált községek további csoportjában ugyancsak hosszú évek óta működik termelőszövetkezet, amely azonban vagy sajátos társadalmi rétegek-

3. A mezőgazdasági keresők megoszlása (1949)*

Község	Mg-i keresők száma (fő; 100%)	Munkás		Alkalmazott		Önálló kereső										a mg egyéb ágában											
						0—1					1—10							10—25					25				
								kh-as birtokos vagy bérlő																			
		fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%				
Ménfőcsanak	599	104	17,3	—	—	77	12,9	369	61,6	40	6,7	9	1,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Verpelét	975	127	13,0	11	1,1	42	4,3	714	73,3	78	8,0	3	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Mágocs	779	243	31,2	6	0,8	33	4,2	371	47,6	118	15,1	6	0,8	2	0,3	—	—	—	—	—	—	—					
Nagykőrös	6,670	1,844	27,7	27	0,4	491	7,4	2,735	41,0	1,040	15,6	531	7,9	2	0,0	—	—	—	—	—	—	—					
Solt	2,098	269	12,8	6	0,3	57	2,7	1,360	64,8	342	16,4	59	2,8	5	0,2	—	—	—	—	—	—	—					
Bácsbokod	1,252	312	24,9	5	0,4	62	5,0	673	53,8	165	13,1	34	2,7	1	0,1	—	—	—	—	—	—	—					
Tengelic	848	141	16,6	1	0,1	7	0,8	540	63,7	143	16,9	16	1,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Gölle	742	98	13,2	1	0,1	7	0,9	410	55,3	221	29,8	5	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Ivácsa	579	93	16,1	3	0,5	14	2,4	401	69,3	62	10,7	6	1,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Fűzesgyarmat	2,413	429	17,8	8	0,3	50	2,1	1,436	59,5	384	15,9	106	4,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Nádudvar	2,591	459	17,7	7	0,3	129	5,0	1,544	59,5	302	11,7	141	5,5	9	0,3	—	—	—	—	—	—	—					
Nagyrábé	885	156	17,6	3	0,3	8	0,9	508	57,5	186	21,0	24	2,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Pély	774	123	15,9	1	0,1	21	2,7	470	60,7	114	14,8	45	5,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Kerékteleki	290	79	27,3	2	0,7	5	1,7	128	44,1	73	25,2	3	1,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—					

* Besnyő 1949-ben Ercsi közigazgatási területéhez tartozott

ből alakult (telepesek) vagy, kisebb méreteinél fogva, a község társadalmi képére nem volt meghatározó jellegű. Ezeknek a községeknek a jellegét a kisparaszti gazdálkodás adta meg: Pély, Solt, Bácsbokod, Nagyrábé, Szikáncs, Tengelic, Verpelét. A 16 községből Nagykőrös, Gölle, Iváncsa, Ménfőcsanak, Kerékteleki és Mágocs csak a szocialista átszervezés legutóbbi szakaszában kapcsolódott be a termelőszövetkezeti mozgalomba, ennek megfelelően társadalmi arculatát gyakorlatilag 1960-ig a kisárutermelés szabta meg.

2. A vizsgált községek *mezőgazdasági termelésének színvonala* 1960-ban 2490 és 7810 Ft/kh határértékek között váltakozik. (A múltra vonatkozóan nincsenek a termelési színvonalat megbízhatóan tükröző adataink. Egyes számítások szerint végzett becslések alapján a termelési színvonal — Bácsbokod és Tengelic kivételével — mindenütt megegyezett a tulajdonviszonyok által meghatározott csoportokkal. [Legalacsonyabb Pély (2490 Ft/kh), legmagasabb Ménfőcsanak (7810 Ft/kh).] A 16 község mutatószámainak szóródását figyelembe véve, a termelési színvonalakat a következő határértékek között állapíthatjuk meg:

alacsony	4500 Ft/kh alatt
közepes	4501 — 5500 Ft/kh
magas	5500 Ft/kh felett.

Ilyen besorolási rendszert alkalmazva, az alacsony termelési színvonalú községek közé, alulról kezdve, a következő községeket sorolhatjuk: Pély, Nagyrábé, Nádudvar, Füzesgyarmat.

Közepes termelési színvonalú községek: Szikáncs, Mágocs, Nagykőrös, Solt, Iváncsa, Besnyő, Kerékteleki, Gölle.

Magas termelési színvonalú községek: Verpelét, Bácsbokod, Tengelic, Ménfőcsanak.

3. A *mezőgazdasági termelés karaktere* a következők szerint szabja meg a községek csoportjait: sertést-kukoricát termelő községek: Szikáncs, Bácsbokod, Füzesgyarmat, Iváncsa, Nagyrábé, Pély, Tengelic. Sertéstenyésztő és kertészeti községek: Nagykőrös, Solt. Sertés- és szarvasmarhatenyésztő községek: Besnyő, Gölle, Kerékteleki, Mágocs, Nádudvar. Ezenkívül egy község (Verpelét) szőlőtermelő és szarvasmarha-tenyésztő, Ménfőcsanak parasztsága pedig sokoldalú városellátó gazdálkodást folytat. Az egyes községek termelési iránya a múltban és a jelenben egyező, csak Göllén vette át a szarvasmarha-tenyésztés régebbi uralkodó szerepét a sertéstenyésztés.

A színvonal, illetve a karakter szerinti csoportosítás egybevetéséből kitűnik, hogy a mezőgazdasági termelés színvonala és szerkezete között a vizsgált községekben nem mutatkozik összefüggés. Alacsony, illetőleg magas termelési színvonal szinte bármilyen termelési jelleg (profil, termelési irány) mellett lehetséges. (Lásd a 4-es számú táblázatot.)

4. Helyi ismereteink és az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet adatgyűjtő hálózatának megkérdezése alapján a *termelési kultúra*, vagyis a termelés eszközeinek és technológiájának korszerűsége hiányosnak mondható Keréktelekin, Nagyrábén, Pélyen. Közepesnek tekinthető a következő községekben: Gölle, Mágocs, Szikáncs, Nagykőrös, Bácsbokod, Füzesgyarmat, Iváncsa, Nádudvar, Verpelét, Solt. Magas termelési kultúrát találhatunk Besnyőn, Ménfőcsanakon és Tengelicen. (Mindez 1960-ra érvényes; korábbi felmérésünk nincs.)

4. Összefoglaló 16 község és város mezőgazdasági termelésének jellemzéséről
(az 1957—1960 évek átlaga)

Község	A mezőgazdasági termelés					
	színvonala	iránya	vezető ágai és %-os részesedésük a bruttó termelési értékben			
	1 kh mg-i területre jutó term. ért. (Ft)		ágazat	%	ágazat	%
Szikáncs	4620	Sertés— kukorica	sertés	20,2	kukorica	15,8
Nagykőrös	4958	Kertészet— sertés	kertészet	25,6	sertés	17,7
Bácsbokod	5974	Sertés— kukorica	sertés	30,6	kukorica	15,0
Besnyő	5420	Sertés— szarvasmarha	sertés	19,9	szarvasmarha	12,5
Füzesgyarmat	4240	Sertés—szemes- takarmány	sertés	28,8	szemes- takarmány	14,1
Gölle*	5450	Sertés— szarvasmarha	sertés	21,7	szarvasmarha	15,5
Iváncsa	5280	Sertés— kukorica	sertés	20,3	kukorica	16,8
Kerékteleki	5430	Szarvasmarha— sertés	szarvasmarha	14,7	szálastak.	11,7
Mágocs	4630	Szarvasmarha— sertés	szarvasmarha	9,6	szálas-lédús takarmány	10,6
Ménfőcsanak	7810	Városellátó	baromfi	20,2	kertészet	19,6
Nagyrábé	3390	Sertés—szemes- takarmány	sertés	18,8	szemes- takarmány	13,3
Nádudvar	3740	Sertés—szarvas- marha	sertés	20,9	szarvasmarha	15,3
Pély	2490	Kukorica— sertés	kukorica	16,4	sertés	15,9
Solt	5183	Kertészet— sertés	kertészet	17,9	sertés	17,1
Tengelic	7020	Sertés— kukorica	sertés	27,2	kukorica	13,7
Verpelét	5710	Szőlő—szarvas- marha	szőlő	37,4	szarvasmarha	9,0

5. A 16 községben a parasztszaládok évi átlagos mezőgazdasági jövedelme — becsléseken alapuló számítások szerint — a következőképpen alakult az elmúlt 2—3 év átlagában:

a) 30 000 Ft felett volt Nagykőrös, Ménfőcsanak, Verpelét, Besnyő községeiben;

b) 20—30 000 Ft között volt Bácsbokod, Solt, Iváncsa, Tengelic, Szikáncs, Gölle, Füzesgyarmat községeiben;

c) 20 000 Ft alatt volt Mágocs, Kerékteleki, Nagyrábé, Nádudvar, Pély községeiben.

Régebbi időszakra vonatkozóan meglehetősen bizonytalan jövedelmi adataink vannak. Általában nagymértékben zavarják a történeti összehasonlítást azok a változások, amelyek a községhatárok tekintetében az elmúlt 25 év alatt végbementek.

* 1935-höz képest a termelés profilja egyedül Göllén változott, ahol akkor „szarvasmarha-sertés” volt a termelési irány

6. *Végeredményben* — az említett gazdasági tényezőket összefoglalóan értékelve — megállapíthatjuk, hogy a felszabadulás előtti időkhöz képest a 16 község alapvető társadalmi-gazdasági formációja egymáshoz közelebb került. A végletes ellentétek megszűntek — a községeken belül és a községek között a társadalmi polarizáció lényegesen tompult.

A 16 községben az 1960. évi adatfelvétel idején még nem tükröződik az új termelési viszonyok uralkodó szerepe. Megfelelően a mezőgazdasági fejlődés adott történeti szakaszának, a társadalmi viszonyok szempontjából is vegyes, átmeneti képlettel állunk szemben. A községek zömében az 1945. évi földosztás által megindított paraszti kisárutermelő gazdasági viszonyok a jellemzőek 1960-ig.

III. A községek iskolázottsági viszonyai

A vizsgált községek a gazdasági jellemzők alapján — mint az előzőekben bemutattuk — különböző csoportokba sorolhatók. A továbbiakban arra keressünk feleletet, hogy a községek lakosságának iskolázottsága a csoportoknak megfelelően alakul-e, illetve az eltérések milyen okokra vezethetők vissza.

1. Az iskolázottsági adatok.

A 16 község iskolázottsági adatai (a lakosság százalékában)

Iskolázottság	1941	1949	1960
	é v b e n		
4 elemi	23,6	19,3	22,0
6 elemi	39,6	40,6	39,0
8 osztály	1,6	6,1	12,0
érettségizettek	0,7	1,3	1,5
analfabéták	8,0	7,0	3,4

A vizsgált 16 községben nagyarányú előrehaladás mutatkozik a 8 általánost végzetek arányában, hányaduk 1960-ban az 1941. évinek nyolcszorosa, az 1949. évinek kétszerese. Nincs számottevő változás a 6 elemis iskolázottság tekintetében — amely mindhárom bemutatott időpontban a lakosságnak kerekén 40%-ára terjed ki. Hasonló tendenciákat tapasztalunk a 4 elemis szinten — amely lényegében véve elsősorban az idős korosztályokat jelenti. Számottevő elmaradottságot mutat az érettségizettek arányának alakulása, amely nyilvánvalóan messze mögötte van az országos fejlődési ütemnek. Különösen feltűnő az alapján véve stagnáló irányzat, amely a községekben 1949 óta ezen a fokon jelentkezik.

A 16 község között jelentős eltérések figyelhetők meg. A differenciálódás egyaránt megmutatkozik az egész iskolázottsági szint és az egyes iskolázottsági fokok esetében. A különbségek okainak feltárása céljából mindenekelőtt vizsgáltuk az egyes gazdasági-társadalmi jellemzők szerint kialakított községcsoportokban az iskolázottsági elemek alakulását. Az elemek egyenkénti értékelésével azonban nem fejeztük ki az egyes községek iskolázottságának karakterét és az ebben történt módosulásokat. Ehhez a műltra és a jelenre nézve meg kellett határoznunk, hogy mit tartunk vizsgált községeink vonatkozásában alacsony, közepes vagy magas iskolázottságnak. Több fokozat kialakítása zavarta volna a világos tendenciák feltárását. Természetesen a felszabadulás előtti és utáni iskolázottsági viszonyoknak megfelelően mást kellett a múltban és a jelenben átlagosnak, illetve ettől eltérőnek tekintenünk.

1941-ben közepesnek minősítjük azokat a községeket, amelyekben a 6 elemi végzettek aránya a 16 község átlaga körül mozog vagy ennél magasabb, nem magas a 4 elemi végzettek száma, valamint átlagos vagy az átlagnál jobb az analfabéta-százalék. Ezek a sajátosságok, ti. a múltra vonatkozóan, a nagyközségek átlagos iskolázottsági szintjét jelzik. Az átlagosnál alacsonyabb csoportba azok kerültek, amelyekben a 4 és a 6 elemi végzettek száma elérte az átlagot, esetleg az átlag alatti, de a 8 elemi és a középiskolát végzettek, valamint az analfabéták száma a vizsgált községek átlagos százalékát nem érte el. Átlagnál jobbak lettek azok, ahol nemcsak a falusi szintet jellemző 4, illetve 6 elemi dominál, hanem a 8-ban, a középiskolai végzettségben, és az analfabéták százalékában is községeink átlagát meghaladó szint a jellemző.

Problematiszós a besorolás azokon a településeken, ahol az iskolázottság foka nem egyenletes. Gyakran elérik az átlagot a magasabb iskolázottságban, ugyanakkor az átlagnál rosszabb képet mutatnak a 4—6 elemiben, valamint az analfabéták százalékában. Ezekben a községekben — bár a magas típusba tartoznak — a továbbiakban a polarizáltságot emeljük ki.

A felszabadulás után 1949 és 1960-ra állapítottuk meg a besorolás ismérveit. **1949-ben** közepes iskolázottság jellemzi azokat a községeket, amelyek elérik, esetenként túlszárnyalják a 8 általános átlagos fokát, minden esetben átlag körüli értéket mutatnak a középfokú iskolázottságban, emellett lakosságuk mintegy 40%-a 6 osztályt végzett. Az alacsony iskolázottsági csoportban: a 8 általános iskolai végzettség az átlagot éri el vagy annál alacsonyabb, viszont minden esetben kevesebb az érettségizettek száma vizsgált községeink átlagánál. (A 4 és 6 elemis „falusi” iskolázottsági mutató — a községek egyéb sajátosságainak megfelelően — lehet hol magas, hol közepes, hol alacsony.) A legmagasabb iskolázottsági foknak azt tartjuk, amelyben a községek lakosságának iskolai részvétele mind a 8 általános, mind a középiskolai végzettségben községeinknél általában fejlettebb szintet mutat.

1960-ban — eltérően az 1941-es, illetve 1949-es meghatározóktól — a községek rangsoránál nem tekintettük döntő ismérvnek az analfabéták, illetve a 8 általános vagy ennél alacsonyabb végzettségűek számát. Az analfabéták százaléka elenyésző lett, a községek főleg idős korosztályára vonatkozik. A 6 osztályos végzettségűek százalékos aránya 1949-hez képest lényegében nem változott. Ezzel az egyes községek közötti fejlődés tendenciáinak különbségét nem mérhetjük. Ilyen megfontolások alapján az 1960. évi magas, alacsony, illetve közepes besorolást elsősorban az előrelépést jelentő 8 általános, közép-, illetve főiskolai végzettség különbségei alapján tettük meg.

Alacsony iskolázottságú községek, ahol a 8 általánost végzettek száma nem éri el az átlagot és az 1945—1960 év között középiskolát, főiskolát végzettek száma alacsony.

Közepeseknek vettük azokat, amelyekben a 8 általános osztályt befejezték, az érettségivel, főiskolával rendelkezők százalékos aránya a községek átlagával megegyezik.

Magasaknak tekintettük a minden iskolai fokozatban magas, esetleg legfeljebb egy-egy végzettségi fok tekintetében közepes részvételi arányt.

Ilyen rangsorolás alapján megkíséreltük az iskolázottsági mutatók szerint differenciáltan megrajzolni az eltérő községtípusokat.

Az elmondottak alapján számszerű minősítési határértékeket állapítottunk meg. (Lásd 5-ös számú táblázat.)

5. Minősítési határértékek az iskolázottsági szint megállapításához

Minőségi csoportok	Közép (K)	Magas (M)	Kiemelkedően magas	Alacsony (A)
1—4 elemi végzettek:				
1941-ben	20,5—25,7	17,7—19,8	16,8— 9,0	30—31,8
1949-ben	17—21	11,3—16,4	11,3— 6,4	21—29,2
1960-ban	22—23,5	20—11,9	—	24—27,5
1945—1960 között	—	—	—	—
5—6 elemi végzettek:				
1941-ben	38,5—44,8	53—59	62,5—63,6	19,6—29,5
1949-ben	40,2—44	45,3—52,5	56,1—60,6	22,6—32,4
1960-ban	38—40	40—50	—	28—31
1945—1960 között	—	—	—	—
7—8 elemi végzettek				
1941-ben	1,3—1,6	1,6—1,8	2,5— 4,4	0,7—1
1949-ben	3,9—6,5	9,1—9,8	11,1—14,1	2,1—2,9
1960-ban	11—13	13—19	—	6—11
1945—1960 között	—	—	—	—
középiskolát végzettek				
1941-ben	0,7	0,8	1—1,4	0,5—0,6
1949-ben	1,1—1,6	1,9—2,2	2,2—2,8	0,4—1
1960-ban	1,1—1,9	1,9—3,3	—	0,8—1
1945—1960 között	2—2,5	2,5—5,2	—	0,8—2
főiskolát végzettek				
1941-ben	0,2—0,3	0,3—0,7	—	0,1
1949-ben	—	—	—	—
1960-ban	0,9—1,2	1,3—1,7	—	0,4—0,8
1945—1960 között*	0,2—0,3	0,3—1,2	—	0,03—0,2
analfabéták	7—9	2,3—7	—	9—10,4
1949-ben	—	—	—	—
1960-ban	—	—	—	—
1956—1960 között	—	—	—	—

2. Az iskolázottság összefoglaló értékelése

A három időszak népszámlálási adatai, valamint a közép- és a főiskolát a felszabadulás után végzetekről szóló jelentések alapján összefoglaló képet adhatunk arról, mi jellemzi a vizsgált községeink iskolázottságát 1960-ban, milyen fejlődési sajátosságokat mutatnak egymáshoz képest. (Lásd a 6., 7., 8. számú táblázatokat.)

Az adatok összehasonlítása az abszolút számok nagyarányú növekedését jelzi:

a) A 14 községből 10 megtartotta — a többihez képest — alacsony, átlagos vagy magas helyét. 1941-hez viszonyítva kettő lépett előre (alacsonyból átlagba Kerékteleki, átlagból magasba Tengelic) és ugyancsak kettő ellentétes irányba (Ivácsa, Solt), tehát

b) a kimozdulás mértéke legfeljebb egy fokozattal való módosítást eredményezett pozitív vagy negatív irányban.

Vizsgálataink arra utalnak, hogy e nagyközségekben a múltban és ma is a falusi népesség legnagyobb számát, a lakosság mintegy 40%-át a 6 elemis

* Függetlenül attól, hogy jelenleg a községben élnek-e (Községi Tanács adatai alapján)

6. A községek lakosságának iskolázottsága
(1941—1949)

1945 előtti társadalmi-gazdasági viszonyok szerinti csoportok	Község	1941. évi										1949. évi				Minősítés						
		iskolázottság														iskolázottsági szint alapján	1941	1949				
		a z ö s s z l a k o s s á g										s z á z a l é k a b a n										
		elemitt végzettek					iskolát végzettek					elemitt végzettek							Közép-iskolát végzet-tek			
		1-4	5-6	7-8	közép-	fő-	1-4	5-6	7-8	1-4	5-6	7-8	1-4	5-6	7-8				1-4	5-6	7-8	
I. Tulnyomórészt nagybirtokos tulajdonviszonyok	Pély	16,8	59,0	0,7	0,5	0,2	10,4	11,3	52,5	4,5	0,4	A	A									
	Kerekételeki	19,6	44,3	1,0	0,6	0,3	8,3	16,4	44,3	9,4	1,6	A	K									
	Nagyrábé	23,8	40,6	0,8	0,5	0,4	10,0	20,6	40,2	2,1	0,9	A	A									
	Nádudvar	31,8	19,6	1,3	0,6	0,2	9,1	29,2	22,6	3,9	1,1	A	K									
	Füzesgyarmat	31,1	28,6	1,5	0,7	0,4	7,1	26,2	32,4	3,9	1,0	A	A									
	Ivánca	20,5	43,1	1,4	0,5	0,2	8,5	17,0	45,3	6,5	1,0	K	A									
II. Alapjában véve nagybirtokos tulajdonviszonyok és számottevő kisárutermelés	Besnyő	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—									
	Gölle	17,7	62,5	0,8	0,7	0,4	5,8	12,8	56,1	2,9	0,9	K	A									
	Tengelic	21,1	38,5	1,2	0,5	0,3	8,4	26,8	56,1	12,3	2,8	K	M									
III. Alapjában véve kisárutermelő viszonyok és számottevő nagybirtok	Nagykörös	30,0	25,7	4,4	1,4	0,7	8,9	26,8	26,8	9,4	2,8	M	M									
	Bácsbokod	22,7	44,5	2,5	1,0	0,3	9,0	17,0	42,6	11,1	1,9	M	M									
	Solt	19,8	44,8	1,8	0,8	0,3	7,8	14,9	46,3	6,3	1,5	M	K									
	Szikács	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—									
	Mágocs	18,6	53,0	1,9	0,8	0,3	4,6	13,2	42,3	14,1	2,0	M	M									
IV. Tulnyomórészt kisárutermelői viszonyok	Ménfőcsanak	9,0	63,6	3,1	0,8	0,1	2,3	6,4	60,6	9,8	2,2	M	M									
	Verpelét	23,2	40,7	1,6	0,7	0,2	5,0	17,2	49,3	4,3	1,2	K	K									
	Átlag	23,6	39,6	1,6	0,7	0,3	—	19,3	40,6	6,1	1,3	—	—									

A 6 éven feltűli népesség százalékában

7. A községek lakosságának iskolázottsága
(1960)

1945 előtti társadalmi gazdasági viszonyok szerinti csoportok	Község	1960. évi iskolázottság						1945—1960 között			Minősítés	
		1—4	5—6	7—8	iskolázottság		közép-	fő-	fő-			
					ált. iskolát végzettek	iskolát végzettek						
										iskolát végzettek		iskolát végzettek
az összlakosság százalékában												
I. Túlnyomórészt nagybirtokos tulajdonviszonyok	Pély	24,2	43,9	9,4	0,8	0,8	2,4	0,2	A			
	Kerékteleki	22,0	31,0	14,0	1,1	0,6	2,2	0,08	K			
	Nagyrábé	—*	—*	3,4	—*	—*	0,8	0,2	A			
	Nádudvar	—*	—*	6,0	1,1	—*	1,8	0,3	A			
	Füzeggyarmat	—*	—*	6,1	1,0	—*	1,9	0,03	A			
	Ivancsa	24,0	42,0	14,0	1,0	0,4	1,7	0,1	A			
III. Alapjában véve nagybirtokos tulajdonviszonyok és számottevő kisártermelés	Besnyő	30,7	39,0	19,0	0,8	0,5	0,35	0,0	A			
	Gölle	26,0	45,0	19,0	0,8	1,2	1,9	0,2	K			
	Tengelic	25,4	38,0	12,1	2,1	0,9	2,1	0,6	M			
	Nagykörös	32,9	28,3	12,5	3,3	1,5	2,6	1,2	M			
	Bácsbokod	27,5	39,2	11,8	2,5	0,5	2,9	0,5	M			
	Solt	23,0	45,0	12,0	1,5	0,6	2,4	0,2	K			
IV. Túlnyomórészt kisártermelő viszonyok	Szikács	—*	—*	—*	—*	—*	—*	—*	—*			
	Mágocs	20,3	38,9	16,7	2,3	1,7	2,2	0,3	M			
	Ménfőcsanak	11,9	50,0	17,6	3,2	1,4	5,2	0,9	M			
	Verpelét	23,5	41,7	10,0	2,0	0,5	3,2	0,5	K			
	Átlag	22,0	39,0	12,0	1,5	1,1	2,2	0,2				

* A feldolgozás időpontjára e népszámlálási adatok még nem álltak rendelkezésünkre.

8. A községek lakosságának iskolázottsága
(1960)

1960-as társadalmi gazdasági viszonyok szerinti csoportok	Község	1960. évi						1945—1960 között				minősítés iskolázott- sági szint alapján 1960
		iskolázottság										
		ált. iskolát végzettek			közép-iskolát végzettek			közép-iskolát végzettek		fő-iskolát végzettek		
		1—4	5—6	7—8	közép-	fő-	közép-	fő-				
az összlakosság százalékában												
Alapjában véve még kisáruter- melő viszonyok a szocialista viszonyok számottevő szerepe nélkül (1960 előtti időszak)	Nagykőrös	32,9	28,3	12,5	3,3	1,5	2,6	1,2	M			
	Ivánca	24,0	42,0	14,0	1,0	0,4	1,7	0,1	A			
	Ménfőcsanak	11,9	50,0	17,6	3,2	1,4	5,2	0,9	M			
	Kerékteleki	22,0	31,0	14,0	1,1	0,6	2,2	0,08	K			
	Gölle	26,0	45,0	19,0	0,8	1,2	1,9	0,2	K			
	Mágocs	20,3	38,9	16,7	2,3	1,7	2,2	0,3	M			
	Nagyrábé	— *	— *	3,4	— *	— *	0,8	0,2	A			
	Szilkáncs	— *	— *	— *	— *	— *	— *	— *				
	Pély	24,2	43,9	9,4	0,8	0,8	2,4	0,2	A			
	Verpelét	23,5	41,7	10,0	2,0	0,5	3,2	0,5	K			
Kisártermelő és szocialista viszonyok kettős hatása érvényesül	Solt	23,0	45,0	12,0	1,5	0,6	2,6	1,2	K			
	Bácsbokod	27,5	39,2	11,8	2,5	0,5	2,9	0,5	M			
	Tengelic	25,4	38,0	12,1	2,1	0,9	2,1	0,6	M			
	Besnyő	30,7	39,0	19,0	0,8	0,5	0,35	0,0	A			
	Füzesgyarmat	— *	— *	6,1	1,0	— *	1,9	0,03	A			
	Nádudvar	— *	— *	6,0	1,1	— *	1,8	0,3	A			
	Átlag	22,0	39,0	12,0	1,5	1,1	2,2	0,2				
	Huzamesőbb ideje a szocialista termelési viszonyok központi szerepe érvényesül											

* A feldolgozás időpontjára a népszámlálási adatok még nem álltak rendelkezésünkre

végzettség jellemzi. A községek ma még alacsony iskolázottságát fokozzák azok az idős emberek, akik már a múltban kötelező 6 elemít sem tudták elvégezni.

Amíg 1945-ig a lakosságnak mindössze 2—3%-a végzett 6 elemnél magasabb iskolát, 1960-ban 14—15%-a. A növekedés elsősorban a 8 általánost végzettek számából adódik. A Horthy-korszakban a lakosságból mindössze 1,6%, 1960-ban 11—12% járt 14 éves koráig iskolába. Elmondhatjuk, hogy *a nyolcosztályos általános iskola a községek lakói számára elérhetővé vált. Ezt az is mutatja, hogy községeink igen nagy része ezt az átlagot el is érte.* Ezzel a falusi iskolázottsági szint meghatározó tényezőjévé vált.

Emellett látnunk kell azt is, hogy e forradalmi jelentőségű iskolázottsági változás a felnőtt lakosságnak $\frac{1}{4}$ -ére sem terjed ki. A ma még fiatalnak tekinthető 30—40 évesek a felszabadulás idejére a kötelező 6 elemít befejezték. Azóta — bár a felnőttek esti iskolái sok helyen módot nyújtottak a VII. és a VIII. általános elvégzésére — csak kevesen éltek ezzel a lehetőséggel.

1941—1949 között a fejlődés ütemének átlaga a 8 osztályban kétháromszoros, majd 1949—60. között ismét ugyanannyi, 1941—1960. átlagban 7—8-szoros. Vannak községek, ahol ez az ütem megsokszorozódott, általában ott, ahol a múltban ez a fok igen alacsony volt (Kerékteleki, Pély, Gölle). Másutt pedig, ahol már 1949-ben elérték az 1960-as 8 osztályos átlagot, a fejlődés üteme lassúbb volt (Nagykőrös, Ménfőcsanak, Bácsbokod).

A falusi műveltség szintjének vizsgálatakor nem jelentéktelen kérdés vajon mennyi a községben élő érettségizettek száma? Az 1960-as népszámlálás adatai — 1949-hez képest — e kérdésben lényeges változást nem mutatnak, és 1941-hez is csak csekély emelkedést jeleznek. *Községeink lakosságából a középiskolát végzettek aránya a 10 év előttihez képest stagnál.* Ebben az iskola-típusban tehát megmaradt az alapvető különbség a város és a falu között.

Az 1945—1960 között községeinkben érettségizettek számának alakulása többoldalú választ ad erre a problémára. *A parasztszaládok gyermekei közül ugyanis másfélszer annyi végezte el a középsiskolát, mint ahány érettségizett jelenleg e községekben lakik.* A vissza nem térő érettségizettek az országos iskolázottsági szintet a városokban növelik, iskolai felkészültségük a faluban nem jelentkezik. Ez arra utal, hogy 1960-ban községeink nem tudták még középiskolát végzett fiataljaik nagyobb számát érdekeltté tenni abban, hogy a falusi életformát válasszák.

Az egyetemet és a főiskolát végzettek közül falura kerülők száma lényegesen nagyobb, mint ahányan e falvakból egyetemre jutnak.

A felszabadulás előtt a községek értelmiségi lakossága 0,3%, napjainkra ez a szám 1—1,2%-ra nőtt. *A községek lakosságának 0,2—0,3%-a került el egyetemekre az elmúlt 15 év alatt — a jelenlegi falusi értelmiségnek mindössze 20%-a.*

3. A gazdasági és az iskolázottsági viszonyok néhány összefüggése

A községek a felszabadulás előttről eredő és vizsgálatunk időpontjáig ható tulajdonviszonyai, valamint árutermelési színvonaluk összehasonlítása a lakosság iskolázottsági színvonalával, sajátos törvényszerűséget mutat.

a) Azon községek közül, ahol a földosztásig túlnyomórészt nagybirtokos viszonyok a jellemzők és az árutermelés alacsony szintű (egy kivétellel — Kerékteleki), egyetlenegy sem ér el az alapiskolázottságban magas fokot.

A községek további csoportjában, ahol a túlnyomórészt nagybirtokos tulajdonviszonyok mellett már sok a kisárutermelői-kapitalista vonás, a 8 osztályos végzettségben csak egy (Gölle) haladja meg a 16 község átlagát. Efölé csak az elmaradott — nagybirtokos — tulajdonviszonyok terhéől mentes községek jutottak el.

Ahol a nagybirtoknak már nem volt számottevő szerepe, és túlnyomórészt kisárutermelői, kapitalista viszonyok uralkodtak (Nagykőrös, Bácsbokod, Solt, Szikáncs), ott egyik sem érte el sem 1941-ben, sem 1960-ban a magas szintet az alapiskolázottságban. Ennek egyik visszahúzó oka az a társadalmi polarizáltság, mely ezen településeket jellemzi. Ez a polarizáltság mutatkozik a községek összefoglaló iskolázottsági adataiban is. A közepes vagy alacsony alapiskolázottság mellett a közép- és a felső iskolákban általában magas színvonalat értek el.

Mágocs, Ménfőcsanak, Verpelét községekben a kisárutermelés a hazai viszonyaink között legértebb formációit mutatta. Itt mind a múltban, mind a jelenben minden iskolázottsági szint magas (Verpelét 1960-as alapfokú iskolázottsági mutatója kivételével.)

b) A közép- és a főiskolát végzettek aránya ugyancsak együtt változik a társadalmi viszonyokkal. Az árutermelő vonások előtérbe nyomulása mellett növekszik a közép- és a főiskolát végzettek száma. A társadalmi polarizációnak megfelelően azokban a községekben, ahol már a kisárutermelői vonások kerültek túlsúlyba, a teljes iskolai végzettség tekintetében szintén a polarizáció jellemző. Az alapiskolázottságban nem érik el a magas fokot az agrárproletariátus jelentős súlya miatt, a középfokú iskolázottság viszont általában magas. A túlnyomórészt nagybirtokos községekben sem az 1945—1960-ig a községből középfokú iskolát végzettek száma, sem a községekben jelenleg lakó érettségizettek aránya nem éri el a magas fokot. A múlt társadalmi-gazdasági viszonyainak visszahúzó erejét mutatja, hogy a kisárutermelői vonásokkal rendelkező, de túlnyomórészt nagybirtokos községekből az 1945 és 1960 között középfokú iskolát végzett fiatalok száma a magas szintet nem éri el.

A főiskolai végzettség a vizsgált helyeken — annak ellenére, hogy ezek az átlagosnál jobbmódú nagyközségek — jelentéktelen, és lazábban kapcsolódik a társadalmi viszonyokhoz, mint az alap- és a középfokú iskolázottság.

c) Az iskolázottság összefoglaló mutatói alapján 16 község 20 éves időszakban történt változásairól elmondhatjuk: a községek több mint $\frac{2}{3}$ -ában a társadalmi viszonyok meghatározó szerepe az összefoglaló iskolázottsági arányszámokban is érvényesül.

d) A régi termelési viszonyok, az árutermelés színvonala és az iskolázottság összevetése után vizsgáltuk azt is, hogy a kialakulóban levő új társadalmi formációk és a termelés színvonala milyen változásokat hoz iskolai vonatkozásokban. A tömeges szocialista átalakulást megelőzően, vagyis az 1945 utáni 15 éves időszakban bekövetkezett társadalmi változás elsősorban Besnyő, Füzesgyarmat és Nádudvar községeket érintette a vizsgáltak közül. Ezekben huzamosabb idő óta a község társadalmi és gazdasági életében központi szerepet játszó termelészövetkezetek működnek. Itt a változások az iskolázottság képét egészében véve 1960-ig számottevően nem módosították a többi községhez való viszonyításukban sem. A megváltozott társadalmi helyzet látható jelei főként a civilizációban, illetőleg a kultúra civilizációhoz legközelebbi elemeiben lelhetők fel. Így elsősorban a házipírás, a lakáskultúra fejlődésében, a rádió, az újságolvasás iránti érdeklődésben. Az iskolázottság

összképe ezekben a községekben még nem tükrözi az új viszonyokat, hanem szoros kapcsolatra utal a felszabadulás előtti tulajdonviszonyokkal. Természet-szerűleg az iskolázottságban az olyan demográfiai adottságok, mint az életkor, hosszabb időszakra elhatároló jellegűek. Másrészt — mint ismert — a legutóbbi időkig a régi szövetkezetekben a tagság továbbtanulásának anyagi-erkölcsi ösztönzői háttérbe szorultak.

Ellentmondásos a községek egymáshoz való viszonyulása, ha figyelembe vesszük, hogy az ugyancsak elmaradott gazdasági-társadalmi viszonyok közül indult Iváncsa és Kerékteleki az iskolázottságban alacsony szintről legalább közepes színvonalra került. Ezekben a községekben a legutóbbi időkig a kis-árutermelői viszonyok uralkodtak. Itt az iparba történt elvándorlás és egyéb társadalmi meghatározók is hozzájárultak a gyorsabb ütemű iskolázta-táshoz.

Mindezek után kimondhatjuk e 16 község vizsgálata alapján, hogy ott, ahol bár az első időszakban alakult termelőszövetkezet, de a felszabadulás előtt nagybirtokos tulajdonviszonyok uralkodtak, a társadalmi fordulat elle-nére az iskolázottság szintjében fordulat még nem jelentkezett.

Az eddigiekben az iskolázottságot a felszabadulás előtti és a jelenlegi tulajdonviszonyokkal, valamint a termelés színvonalával vetettük össze. A következőkben meg kell néznünk, hogy egyéb gazdasági jellemzők — a községek jövedelmének eltérései, a termelés specializálódása, a település jellege, és ezen kívül a tanerővel való ellátottság — mennyire módosítja az előzőkben feltárt összefüggéseket.

e) A községek parasztságának *jövedelmi* viszonyaiban lényegében véve a termelési szint és a termelési kultúra (egy-egy község termelőeszközökkel való ellátottságának foka) együttes hatását ismerhetjük fel, szemléltethetjük. A jövedelem nagysága Besnyót, a jelen új szocialista termelési viszonyai között kiugró termelési kultúrája miatt, a minden más vonatkozásban eltérő Nagy-kőrös, Verpelét, Ménfőcsanak községek közé sorolja. Ezzel szemben a külön-féle gazdasági jellemzők alapján alacsony besorolást nyert Pély, Nagyrábé, Nádudvar községek közé — jövedelmi viszonyai miatt — az ellenkező póluson elhelyezkedő Mágocs község is bekerült. Besnyő említett sajátos helyzete (a több mint harmincezer forintos családonkénti jövedelem) elsősorban a civilizációs fejlődésnek kedvezett, egyelőre nem vezetett magasabb iskoláz-tatási igények kialakulásához. Mágocs ennek ellenpéldája: itt a jelenlegi ala-csony jövedelmek ellenére magas iskolázottsági szint mutatkozik. A vizsgált községekben törvényszerűnek látszik, hogy a lakosság jövedelmének nagysága és az iskolázottsági színvonala között igen laza, közvetett a kapcsolat.

f) A 16 községből 6 községre tradicionálisan jellemző a *termelés* magas fokú *specializálódása*. Kertészkedő Nagykovács és Verpelét; erőteljes szarvas-marha-tenyésztéssel rendelkező Ménfőcsanak, Gölle; sertéstenyésztésre speci-alizálódott Bácsbokod és Tengelice. Ha e községek iskolázottságát elemezzük, úgy látszik, hogy a termelés szerkezetében mutatkozó specializáció legalább közepes, de inkább magas iskolázottsági szinthez kapcsolódik.

g) A települési viszonyok hatása más hatásokkal együtt érvényesülve sem töri meg az alapvető tulajdonviszonyok meghatározó szerepét. Ahol azonban a társadalmi elmaradottsághoz negatív települési adottságok járul-nak, az iskolázottsági kép fokozott mértékben romlik. Különös súllyal jelent-kezik ez a külterületi lakosság iskolázottsági körülményeiben. A közelebbiről megvizsgált Tengelice külterületi lakosságának iskolázottsága azt mutatja,

hogy pl. a község továbbtanuló fiataljai 100 százalékosan a belterületről tevődnek össze. A külterületeken nagyon nehéz a felnőttek továbbtanulása is (a tovább tanuló 100 főből mindössze 5 a külterületi).

Ahol a kisárutermelés a meghatározó, de a települési viszonyok kedvezőtlenek (szétszórt tanyavilág), ott a 8 osztályt végzettek aránya is alacsony, vagy legfeljebb közepes (Nagykőrös, Szikáncs, Solt). Ebből megállapíthatjuk, hogy a jó települési feltételek az iskolázottságban nem feltétlenül meghatározóak, de a kedvezőtlen települési viszonyok negatív irányban hatnak.

h) A községek iskolázottságát befolyásoló fenti tényezőkön kívül a *tanerő ellátottságot vizsgáltuk.*

Az 1941-es és az 1960-as országos iskolai statisztikai adatok szerint az egy tanerőre jutó tanulók száma 1940-ben 48,7, 1960-ban 23,3 fő.

Az egy tanulóra jutó tanerők száma a vizsgált időszakban országosan több mint kétszeresére nőtt. Nagykőrös kivételével a múltban a községek tanerőellátottságának átlaga megegyezett az országgal. 1960-ban — Nagykőrös város kivételével — a községi tanerőellátottság átlaga 27, azaz 3–4-gyel kevesebb, mint az országos színvonal. Feltételezzük, hogy 1960-ban a tanerőellátottságnak az $\frac{1}{8}$ -os lemaradását — a közismert pedagógushiány mellett — a tanköteles gyerekek abszolút számának az utóbbi években jelentkező növekedése magyarázza. A vizsgált községek alacsonyabb tanerőellátottságának oka ma, hogy míg a múltban az országos átlagot a községek alacsony ellátottsági színvonala határozta meg, addig napjainkban egy tömegesen magasabb községi színvonal és nagymértékben a fejlődő városok korszerű iskolai ellátottsága.

A vizsgált időszakban a 16 községben a tanerők száma az országos átlagnál lassúbb ütemben emelkedett.

Ha a tanerőellátottságot községenként vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy néhány sok tanerővel rendelkező község — mint pl. Pély vagy Kerékteleki — nem mutat magas iskolázottságot. A magas iskolázottságú Mágocs tanerőellátottsága viszont alacsony. Átlagos számú pedagógus van Besnyőn és Bácsbokodon, ugyanakkor e két község iskolázottsági szintje egymástól teljesen eltérő. A tanerőellátottság — a birtokunkban levő adatok szerint — nem mutat kapcsolatot az iskolázottsággal. Itt csak akkor tudnánk — esetleg — összefüggést találni, ha adataink kiterjednének az egyes községek szaktanári ellátottságának különbségeire is.

IV. A községi felvétel összefoglaló értékelése

Az iskolázottság adatai és a községeink népességének iskolázottságát kialakító — és általunk vizsgált — gazdasági és társadalmi tényezők összevetése alapján a következőket mondhatjuk:

A) A községek iskolázottsági színvonala

A 16 község lakosságának 1960-as iskolázottsági színvonala a felszabadulás előttihez viszonyítva valamennyi iskolatípusban és mindegyik vizsgált községben nagymértetű pozitív változásokat mutat.

1. Ez a fejlődés azonban ugrásszerűnek csak a 8 általános iskolai fokozatban mondható. 1945 előtt a 14 éves korig terjedő iskolázás a lakosság jelen-

téktelen hányadára terjedt ki, 1960-ban már a 14 éven felüliek 22%-a általános iskolai végzettséggel rendelkezik.

2. A középiskolai végzettségű lakosság számának növekedése is meghaladja az elmúlt 25 évben a 100%-ot, de az összlakosságban elfoglalt súlya, szerepe még így sem jelentős (1,5%). Ez az adat azonban nem tükrözi kellően a 15 év alatti fejlődést. Kb. $\frac{2}{3}$ -dal nagyobb a felszabadulás előttihez képest a változás, ha a népszámlálás adataihoz hozzáadjuk a falvakból indult, de oda vissza nem tért középiskolát végzett fiatalok számát.

3. Az iskolázottsági mutatók közül legkedvezőtlenebb a községek lakosságából az elmúlt 15 évben egyetemre, főiskolára jutó fiatalok aránya.

4. Keveset csökkent a 4 osztályt végzettek százaléka. Még 1960-ban is a 6 osztályos végzettségűek képviselték a legnagyobb tömeget.

B) A megjelölt gazdasági, társadalmi elemek és az iskolázottság összevetéséből, az általános jellemvonásokon kívül, úgy látjuk, hogy:

1. Az egyes nagyközségek lakosságának iskolázottsága minden iskolai fokban jelentős eltéréseket mutat egymástól. Az eltérések még 1960-ban is elsősorban az 1945 előtti tulajdonviszonyokat tükrözik, valamint az akkori termelési színvonalat és a régi iskolázottsági szintkülönbségek negatív hagyományait. A felszabadulást követő társadalmi kiegyenlítődés (földosztás) közvetlen hatása nem mutatható ki az iskolázottság alakulásában. Az egyes községek közötti iskolai szintkülönbségek 1960-ban nem a felszabadulást követő időszak gazdasági, társadalmi viszonyainak vetületei.

A háború előtti tulajdonviszonyok, valamint a termelési színvonal az egyes községekben közel egy évszázad alatt alakultak ki és hozták létre a társadalmi és a termelési színvonalnak megfelelő iskolázottságot (illetve ennek különbségeit). A felszabadulás után földhöz juttatottak számára az egyéni paraszti életmód, a termelés színvonala az átmenet történetileg rövid időszakában nem tette nyilvánvalóvá az iskolázás szükségességét. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének térhódítása a parasztság nagy többsége számára évekkel előbb felvetette az egyéni gazdálkodási út perspektívátlanágát. Ezzel az átmeneti helyzettel magyarázható, hogy a felszabadulás utáni tulajdonviszonyok alakulása nem mutat szoros kapcsolatot az iskolázottság fejlődésével.

Ugyancsak nem bizonyítható az elmúlt 10 évre vonatkozóan az iskolázottság növekedésének és a mezőgazdaságban létrejött szocialista termelési viszonyok kialakulásának közvetlen, szoros kapcsolata. A már említett egyéni érdekelttség hiánya mellett, azokban a községekben is, ahol megszilárdult termelőszövetkezetek voltak 1960-ban, rövid volt az idő arra, hogy az új társadalmi viszonyok és az iskolázottsági igények egymás mellett alakuljanak ki.

2. A községek között máig meglevő különbségek okát tehát elsősorban a múlt negatív hatásában kell keresnünk. Ugyanakkor a községek iskolázottsági szintjeinek kiegyenlítődését jelzi, és egyben áttöri a régi viszonyok negatív hatását a 8 osztályos végzettség minden községre kiterjedő növekedése. Ennek üteme azokban a községekben magasabb, ahol az iskolázottság gazdasági, társadalmi okok következtében alacsony volt. A többszörös fejlődési ütem mellett is megmaradt különbségek azzal magyarázhatók, hogy az iskolázottság szoros kapcsolatban van az életkorral, hiszen az általános iskolát elsősorban

a fiatalok vegzik el. Ahol a múltban kevés volt a 14 éves korig iskolába járók száma, ott ezek felnőve az elmaradást nem tudták behozni.

3. A 8 osztályos iskolázottság fejlődését, vizsgálatunk szerint nem az egyes községek jelenlegi termelési-társadalmi viszonyai, hanem a kultúrforradalom vívmányaként létrejött kötelező általános iskolai törvény szabja meg. A kötelező általános iskola, elsősorban a fiatal korosztálynál, kiegyenlítődési tendenciát eredményezett a községek között. Gyorsítja a falu és a város közötti különbség megszüntetését. Jelentős eredménye, hogy a községek lakosságához arányítva nagyjából azonos százaléku falusi pedagógus értelmiséget teremtett. Ez lehetőséget nyújt a községek közötti iskolázottsági különbségek felszámolására.

4. A *középiskolai végzettség* számadatai alapján akár az 1945–1960 között végzettek, akár a népszámláláskor helybenlakó érettségizettek arányát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy:

a) A községek közötti különbségeket az egyes települések hosszú idő óta kialakult társadalmi struktúrája, termelési színvonala magyarázza. A termelésben magasabb szintre jutott helyeken több igény mutatkozott a továbbtanulásra, ugyanakkor több lehetőség arra, hogy a középiskola nyújtotta tudást falusi körülmények között hasznosítsák.

b) Emellett a vizsgált községekre általában érvényes, hogy jelenleg még igen kevés az olyan munkakör, amely érettségit igényelne és így érdekeltté tenné a középiskolát végzett fiatalokat abban, hogy visszamenjenek falujukba.

c) Az érettségi nem kötelező iskolai fok, a községekben helybeli elvégzésére nincs mód. A középiskolai továbbtanulás lényegesen nagyobb anyagi és életformabeli áldozatokat követel. Végül a falvak jelenlegi kulturális és civilizációs ellátottsága sem vonzza otthoni letelepedésre az érettségizett fiatalokat.

5. A *főiskolát, egyetemet* végzett falusi lakosság megnövekedett számadatai világosan mutatják, hogy amíg a középiskolai végzettségűeket a legutóbbi időkig nem igényelte a falusi munkamegosztás, addig az általános iskola kötelező bevezetésével, állami gazdaságok, termelőszövetkezetek agrárszakember igényeinek megnövekedésével társadalmi termelési szükségletté vált a viszonylag magas százaléku falusi értelmiség. Ugyanakkor az 1945–1960 között egyetemre, főiskolára jutó falusi fiatalok száma a községek lakosságához mérten szinte jelentéktelennek mondható. Ez ellentmondásban van a faluban máris jelentkező követelményekkel. Alapjában véve az egyetemre jutás problémáit veti fel. Igaz, hogy a falusi fiatalok számára teljesen egyenlő jog nyílik a továbbtanulásra. Mégis, az elmúlt 15 évben minden segítő állami intézkedés mellett a falusi általános iskolák színvonala, a családi környezet segítő szerepének hiánya nehezebbé tette a parasztyermekek továbbtanulását. Számításaink szerint a munkás-paraszt hallgatóknak körülbelül harmada paraszti származású (a végzettek között kisebb az arány), ez évenként a községek átlagában még egy falusi fiatal egyetemi felvételét sem teszi lehetővé.

*

Az eddigiekben a vizsgált községek egészére vonatkozóan vázoltuk fel a társadalmi-gazdasági és az iskolázottsági viszonyok néhány összefüggését. A következőkben foglalkozunk a bevezetőben említett témakörökkel — nevezetesen az egyes megkérdezett termelőszövetkezeti tagok iskolázottságának és gazdasági helyzetének kapcsolatával. Ennek keretében az adatgyűjtés kor-

látolt lehetőségei alapján a községi vizsgálatról bizonyos mértékig el kellett tértünk. Adathiány miatt az egyénileg megkérdezettek társadalmi-gazdasági adottságai közül csak a tulajdonviszonyoknak és a jövedelem nagyságának az iskolázottságra gyakorolt hatását értékeltük. Ezenkívül a tanulást nem kismértékben meghatározó életkori sajátosságok szerepét tanulmányozzuk. Mindezeket az 1700 termelőszövetkezeti tagról felvett kérdőívek alapján. (A 16 községben készített 100—100 egyéni ív mellett a karcagi Lenin Tsz 100 tagjának adatait is feldolgoztuk, noha a város egészére vonatkozó vizsgálatot az adatok elégtelensége miatt mellőznünk kellett.) Kiemelt fontosságot tulajdonítunk az 1700 adatszolgáltató között szereplő szövetkezeti vezetők iskolázottságának, amelyet minden témakörben részletesen vizsgáltunk.

A megkérdezettek iskolázottságát két fő nézőpontból vesszük szemügyre: egyrészt mint az ország különböző részeiről véletlenül kiválasztott 1700-as falusi paraszti tömeget, másrészt mint meghatározott nagyközségek parasztságát képviselő társadalmi réteget. Az 1700 tsz-tag különböző tulajdon-, jövedelem-, korosztály-, iskolázottsági csoportokban helyezkedik el. Ez önmagában is izgalmas és tanulságos vizsgálat tárgya. Emellett össze kell vetnünk, hogy a 100—100 személy jellemzően reprezentálja-e társadalmilag és iskolázottságában a községekről az előbbieken elmondottakat.

V. Az 1700 megkérdezett személy tulajdonviszonyainak és jövedelmének alakulása

1. A felszabadulás előtt a megkérdezettek 41%-a, tehát közel fele volt agrárpróletár, illetve cseléd. Ha ehhez hozzáadjuk a 20%-os törpebirtokos réteget, akkor a nincstelenekkel együtt a döntő többséget, 61%-ot képviselték. A módos gazdák elenyésző (3)%-kal szerepelnek. A maradék 1/3 részt képezi

9. Az 1700 személy százalékos megoszlása birtokcsoportonként a felszabadulás előtt

Község	cseléd + agrárpról.	1—5	5—10	10—25	25 <	egyéb
		kh				
Pély	37	30	24	7	2	0
Nagyrábé	32	24	14	24	0	6
Nádudvar	25	19	20	12	3	21
Füzesgyarmat	41	19	11	7	7	15
Kérékteleki	54	25	9	1	2	9
Ivácsa	35	10	20	17	1	17
Besnyő	87	2	1	0	0	10
Karcag	43	14	21	14	1	7
Szikáncs	38	5	6	27	19	5
Gölle	22	22	26	28	0	2
Tengelic	29	19	23	14	3	12
Mágocs	47	17	13	14	7	2
Ménfőcsanak	9	38	41	6	1	5
Solt	35	27	20	8	0	10
Verpelét	46	37	11	5	1	0
Nagykőrös	46	22	12	6	6	8
Bácsbokod	71	6	2	1	0	20
Összesen	41	20	16	11	3	9

10. Az 1700 személy százalékos megoszlása birtokcsoportonként a tsz-be történt belépésig

Község neve	földnélküli	1—5	5—10	10—25	25<	egyéb
		kh				
Pély	20	38	35	7	0	0
Nagyrábé	19	25	35	10	0	11
Nádudvar	13	27	19	19	2	20
Füzesgyarmat	12	16	33	16	3	20
Kerékteleki	8	19	55	17	0	1
Ivácsa	21	24	35	18	1	1
Besnyő	11	5	56	28	0	0
Karcag	27	9	37	22	3	2
Szikáncs	21	17	23	37	2	0
Gölle	3	12	30	41	14	0
Tengelic	14	12	43	19	0	12
Mágocs	17	24	37	22	0	0
Ménfőcsanak	5	40	39	13	2	1
Solt	14	32	37	17	0	0
Verpelét	13	55	22	8	2	0
Nagykőrös	10	30	26	20	5	9
Bácsbokod	33	23	42	2	0	0
Összesen	16	24	35	18	2	5

csupán a középparaszti csoport. A földosztás következtében mutatkozó változás méreteit plasztikusan bizonyítják a felszabadulás utáni tulajdonviszonyok adatai. Föld nélkül mindössze 16% maradt, az 1—5 kh-as törpebirtokokkal együtt sem érik el a múltbeli nincstelenek hányadát. Túlsúlyba jutott — megkétszereződött — a középparaszti réteg: 53%. A nagygazdák egyébként is csekély száma a demokratikus parasztpolitika eredményeképpen egyharmadával csökkent.

A tulajdonviszonyok fenti változásainak két fő mondanivalója tehát: a földnélküliek számának nagyarányú, 75%-os csökkenése, ezzel párhuzamos az 5—25 kh-as csoportokba való átrétegződés tendenciája.

Ezek a társadalmi változásoknak olyan lényeges vonásai, melyeket az iskolázottság vizsgálatánál mindkét időszakban, s ezek összevetésében állandóan szem előtt kell tartanunk.

2. Az adatszolgáltató tsz-vezetők társadalmi megoszlása:

	1941	1960
földtelen	51%	20%
1— 5 kh	17%	18%
5—10 kh	14%	34%
10—25 kh	10%	27%
25 kh felett	3%	0%
egyéb	5%	1%

A 136 tsz-vezető a megkérdezettek 8%-a. Természetesen, ez az arány községenként, éppen a véletlen kiválasztás következtében, változó. Besnyőn nincs, ugyanakkor Nagyrábén, Füzesgyarmaton, Verpeléten, Göllén, Pélyen az átlagnál több, 11—14%-a az adatszolgáltatóknak.

Az 1700-nak 41%-a volt földnélküli, de a vezetők közül 51% az egykori nincstelenek aránya. Ez nemcsak a volt cselédek százalékuknak megfelelő részvételét, hanem azt is példázza, hogy az agrárproletárok az új termelési viszonyok kialakításából számarányuknál nagyobb mértékben veszik ki részüket. A középparasztok számaránya a vezetésben megegyezik az adatfelvételben szereplő képviselőjükkel.

3. Ha az egyes községekből véletlenül kiválasztott 100 *tsz-paraszt tulajdonviszonyaik szerinti arányát* megvizsgáljuk, a felvétel megbízhatósága szerint azt látjuk, hogy a megkérdezettek megoszlása birtokcsoportok szerint 10 esetben megegyezik községük parasztságának tulajdonviszonyok szerinti rétegződésével (Besnyő, Kerékteleki, Nagykőrös, Ménfőcsanak, Szikáncs, Pély, Nagyrábé, Gölle, Tengelic) (a két utóbbi a belterületek lakosságával a puszták nélkül), Verpelét azzal a megszorítással, hogy az agrárproletariátus számaránya a felvételben jelentősebb, mint a községben. Bácsbokod, Solt mintavétele a község egy kiemelt társadalmi rétegét, főleg az agrárproletariátust képviseli. A nádudvari megkérdezettek elsősorban a *tsz-tagság* társadalmi megoszlását, nem pedig a községét tükrözik. Így adataikat a bácsbokodi „Szalvai”, a solti „Szikra”, illetve a nádudvari „Vörös Csillag” termelőszövetkezetek reprezentációiként fogadhatjuk el. A felvétel esetleges, véletlen körülmények folytán 3 községben (Ivánása, Mágocs, Füzesgyarmat) nem jellemzi egyértelműen a múltbeli tulajdonviszonyokat.

A felszabadulás utáni átrétegződés 11 helyen megegyezik a község társadalmi változásainak tendenciáival (Mágocs, Füzesgyarmat, Nagykőrös, Besnyő, Solt, Ménfőcsanak, Nádudvar, Bácsbokod, Nagyrábé, Gölle, Tengelic, Kerékteleki).

Miután az 1700-ból 1100 megkérdezett tulajdonviszonyai a községével lényegében megegyeznek (ami 65%-os megegyezést jelent), a felvételt ilyen mértékig reprezentánsnak tekinthetjük. Azokban a községekben, ahol az egyik vagy a másik időszakban a tulajdonviszonyok alakulása nem jellemző, a felvettek adatainak elemzése csak az 1700-al való összehasonlításban fogadható el.

Az új tulajdonviszonyok hazai kialakulásának folyamatát három időszakra bontottuk: Ezek szerint: a megvizsgáltak 24,4%-a az első (1948—1952), 11,7%-a a második (1953—1956), 64,5%-a a harmadik (1957—1960), azaz a fejlesztés időszakában lépett a közös gazdálkodás útjára. Az egyénekre vonatkozó adatok három község kivételével (Mágocs, Solt, Verpelét) reprezentálják a szövetkezeti tulajdonviszonyok kialakulásának ütemét. Tehát mind községeink egész paraszti lakosságát, mind a mintába vettek a felvétel időpontjában még túlnyomórészt az egyéni paraszti tulajdonviszonyok jellemezték.

4. Az adatszolgáltató tagok *jövedelmét* összegszerűen nem határoztuk meg. Csupán arra szorítkoztunk, hogy a jövedelmi színvonalat — az 1700 fő jövedelmének átlagszínvonalához viszonyítva — megközelítően kifejezzük. Ilyen módon csoportosítottuk az 1700 *tsz-tagot* alacsony, közepes és magas jövedelműek csoportjába mind a múlt, mind a jelenre vonatkozóan. A besorolást a birtoknagyság, az állatállomány, a gazdálkodás iránya, a gazdaság települése alapján állapítottuk meg.

Mindezeket mérlegelve, a múltbeli jövedelmek kategorizálását, illetve az adatszolgáltatók besorolását a következők szerint lehetett végrehajtani:

Alacsony jövedelműek: a cselédek, agrárproletárok, amennyiben nem kertészek, és állatállományuk a 2 számosállatot nem éri el (tehát ha nincs 2

lovuk vagy 2 tehenük, vagy 1 tehenük és 1 lovuk, vagy 4 sertésük). Ugyancsak az alacsony jövedelműek közé soroltuk azokat az 1—10 kh földterülettel rendelkező adatszolgáltatókat, akik nem kertészek, és az állatállományuk megfelel az előbbi kritériumnak.

Magas jövedelműek : minden olyan kertész, akinek összes földterülete 5 kh-nál több, minden adatszolgáltató, akiknek 10 számosállatnál több az állatállománya, minden 25 kh-nál nagyobb területtel rendelkező gazdálkodó, minden iparos és alkalmazotti foglalkozású.

Közepes jövedelműek : minden olyan adatszolgáltató, aki az előbbi két kategóriába nem sorolható be. A besorolásnál korrekciós tényezőként figyelembe kell venni a bérelt földterületet fele nagyságban, a baromfiállományt — 250 baromfit egy számosállatnak számítva.

A jelenre vonatkozóan, pontosabban az adatfelvétel idejére vonatkozóan, a besorolást kissé megváltozott kritériumok alapján kell elvégezni. Számba kell vennünk, hogy a földterület az adatszolgáltatóknál — kivétel nélkül — a háztáji földre korlátozódik. De nem kétséges, hogy az előző (belépés-kori) területbirtoklás a belépés utáni első években még döntően kihat a jövedelem nagyságára. Ilyen formában a jelenre vonatkozólag is egyik ismérvnek kell felfognunk a belépéskori földterület nagyságát.

Minthogy, főként közvetlenül a belépés után, a jövedelem nagyságában a háztáji gazdálkodásnak is igen nagy szerepe van, további kritériumként a háztáji állatállományt vesszük számba. Ezenkívül még két mércét alkalmazunk a jövedelemnagyság meghatározásához, mégpedig az adatszolgáltató által bevallott jövedelmet (nagyon kritikusan értékelve) és az adatszolgáltató szakmai ágát (kertész, állattenyésztő stb.). Végeredményben:

Alacsony jövedelműek : 0—10 kh-dal belépő nem kertész tagok, akiknek a tsz-ben nincs kertész, gépész vagy vezető beosztásuk, legfeljebb egy háztáji számosállatuk van és a közösből származó jövedelmük nem több 10 000 forintnál. Az olyan 10—25 kh-dal belépők, akik a termelőszövetkezetben sem lettek kertészek, gépkezelők vagy vezetők, a közösből származó jövedelmük nem több 6000 forintnál, és háztáji állatállományuk baromfiból s legfeljebb egy sertésből áll. Minden nyugdíjas ugyancsak az alacsony kategóriába tartozik.

Magas jövedelműek : minden 25 kh-nál nagyobb területtel belépő, ezenkívül azok, akik a belépéskor iparos vagy alkalmazotti foglalkozásúak voltak. Ide tartozik minden 20 000 forint közös jövedelemnél többet bevalló adatszolgáltató, minden vezető beosztású brigádvezetőtől felfelé, minden olyan kertész vagy gépkezelő, aki a belépéskor is kertész volt, valamint az összes 20 000 forint közös jövedelmet bevalló adatszolgáltatók, akiknek a háztáji állatállományuk a 3 számosállatot meghaladja.

Az 1700 tsz-tag közül a felszabadulás előtt alacsony jövedelmű volt közel 50, közepes jövedelmű 35, magas jövedelmű 17%. Ez a megoszlás alapján véve egyezik a tulajdonviszonyok szerinti tagozódással. Három helyen volt a legmagasabb az agrárproletariátus aránya — ugyanitt legtöbb az alacsony jövedelmű (Besnyő, Bácsbokod, Kerékteleki). Legkisebb az agrárproletárok számbeli súlya Ménfőcsanakon és Göllén, ahol az alacsony jövedelműek igen kis százalékban szerepelnek a megkérdezettek között.

A múlthoz képest valamennyi megkérdezett jövedelme emelkedett. Ennél a megállapításnál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy csak a személyes fogyasztásra szolgáló jövedelemrészt hasonlíthatjuk össze. A felszabadulás előtt ugyanis az egész jövedelemnek jelentős hányadát álló- és

11. Az adatszolgáltatók százalékos megoszlása jövedelmük szerint

Község	Múlt			Jelen		
	alacsony	közepes	magas	alacsony	közepes	magas
	j ö v e d e l m ű e k s z á m a					
Hódmezővásárhely	33	25	42	8	64	28
Karcag	40	51	9	14	45	41
Nagykőrös	23	52	25	25	50	25
Bácsbokod	84	13	3	28	27	45
Besnyő	91	4	5	9	21	70
Füzesgyarmat	50	30	20	6	41	53
Gölle	26	57	17	2	32	66
Iváncsa	46	41	13	17	58	25
Keréktelki	76	8	16	36	47	17
Mágocs	56	24	20	40	43	17
Ménfőcsanak	27	53	20	24	66	10
Nagyrábé	62	29	9	53	28	19
Nádudvar	46	30	24	17	55	28
Pély	40	54	6	12	70	18
Solt	56	31	13	29	47	24
Tengelic	28	43	29	27	45	28
Verpelét	47	44	9	31	59	10
Összesen	831	589	280	378	798	524
%-os megoszlás	48,9	34,6	16,5	22,3	46,9	30,8

forgóeszköz vásárlására kellett fordítani, míg a legutóbbi évtizedben állóeszközökre jelentéktelen, forgóeszközökre is csak csökkentett ráfordításokat eszközöltek. A tsz-tagok jövedelmi viszonyaiban a tulajdonviszonyok összességükben felismerhetők. Természetesen a községek között nagy eltéréseket tapasztalhatunk. A 3 jövedelmi szint között ugyanolyan arányban oszlottak meg a tsz-tagok a felszabadulás előtt is, mint az adatgyűjtés időpontjában Nagykőrösön, Ménfőcsanakon, Nagyrábén, Tengelicen, Verpeléten, a többi községben viszont teljességgel más a jövedelmi csoportok közötti megoszlás, mint a felszabadulás előtt volt. Azokban a községekben stabilizálódott a felszabadulás utáni időszakra is a parasztság jövedelme szerinti rétegződés — ha az abszolút jövedelemszint változott is —, amelyekben 1945 előtt is többé-kevésbé stabilizálódott amerikai utas mezőgazdaság fejlődött ki.

Élénken szemléltetik a huzamosabb ideje szövetkezeti útra lépett bácsbokodi, besnyői, füzesgyarmati parasztság jövedelmi viszonyainak kedvező alakulását az adatszolgáltatók példái. Ezeknél a múltban az alacsony, a jelenben pedig a magas jövedelmek jellemzőek.

VI. Korcsoportok szerinti megoszlás

A szokásos demográfiai osztályozástól eltérő csoportokat képeztünk. Fiatalnak 35 évesig, középkorúnak a 35—50-es, idősnak az 51—70 éves korosztályt tekintettük. (Néhány esetben azonban a két időszakra vonatkozó kérdőívek eltérnek. Ha a megkérdezett a felszabadulás előtt még gyermek volt, a szüleiire vonatkozó adatát írták össze. Ez az eltérés 3%-kal növeli a jelenben a fiatalok, a múltban pedig az öregek arányszámát.)

12. A tsz-tagok százalékos megoszlása az egyes korcsoportok között

A község neve	1941			1960		
	fiatal	középkorú	idős	fiatal	középkorú	idős
Mágocs	30	26	44	30	26	44
Nádudvar	27	18	55	30	29	41
Tengelic	25	32	43	25	32	43
Gölle	24	49	27	24	49	27
Bácsbokod	27	44	29	27	44	29
Iváncsa	13	35	52	13	35	52
Besnyő	13	42	45	13	42	45
Nagyrábé	13	28	59	33	24	43
Solt	11	32	57	11	32	57
Verpelét	11	40	49	14	37	49
Szikáncs	9	44	47	9	47	44
Kérékteleki	8	35	57	8	35	57
Nagykőrös	6	33	61	13	27	60
Pély	6	48	46	6	48	46
Füzesgyarmat	7	36	57	27	30	43
Karcag	9	60	31	12	54	34
Ménfőcsanak	3	39	58	3	39	58
	14	38	48	17	37	46

A fenti táblázat elénk tárja azt az ismert jelenséget, hogy termelőszövetkezeink „előregedtek”. A tagok alig $\frac{1}{6}$ -a fiatal, és majdnem a fele 50 éven felüli. A fiatalok, akik magasabb iskolákba kerülhetnek, 10 községben még a fenti arányt sem érik el. 7 községben az idősök száma még a magas 45%-ot is meghaladja. Ez a korcsoporti megoszlás tükröződik majd a később elemzett iskolai adatokban. Községeink közül hétben az átlagot jóval meghaladó a fiatalok aránya. E hét község elzárt település, ahol az ipari vonzás hatása kevésbé érvényesül.

A vezetők korosztályi megoszlása az 1700 átlagánál szerencsésebb:

fiatal	21,3%
középkorú	57,2%
idős	21,3%

A tsz-tagság előregedésével szemben a vezetők a középső és a fiatal korosztályból kerülnek ki, és mintegy $\frac{1}{5}$ részük ötven éven felüli.

VII. Az 1700 tsz tag iskolázottságának alakulása

Az 1700 tsz-paraszt iskolázottságának alakulását a felszabadulás előttől (1941) a felvétel időszakáig (1960. dec.) a következő vonások jellemzik:

Iskolai végzettség	1941	1960
4 elemi	433 fő = 25,5%	408 fő = 24,2%
6 elemi	1122 fő = 66,0%	1015 fő = 59,3%
8 elemi (osztály)	73 fő = 4,4%	178 fő = 10,9%
közép- (fő-) iskola	32 fő = 1,8%	57 fő = 3,3%
analfabéta	40 fő = 2,3%	42 fő = 2,3%

Az egyénekre vonatkozó összefoglaló adatok az iskolázottsági szintekben a múltban kedvezőbb képet mutatnak, mint a vizsgált községek adatai.

A jelent mutató számok tanúsága szerint a tsz-tagság iskolázottsága a községinél elmaradottabb. A megkérdezettek részaránya mind a 4, mind a 8. osztály elvégzésében a községekénél alacsonyabb. Az érettségizett és a főiskolát végzettek nagyobb hányada azt érzékelteti, hogy a községekben az értelmiség — a pedagógusok kivételével — legnagyobb számmal a tsz-ek irányításában foglal helyet.

A tsz-vezetők iskolázottsága

A 136 termelőszövetkezeti vezető, illetve az üzemrészvezetők iskolai végzettsége az elmúlt 25 év alatt nagyarányú változásokat mutat.

13. Az összes vezetők százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint

Végzettség	1941-ben		1960-ban	
	vezetők	1700 átlaga	vezetők	1700 átlaga
4 osztály	15,2	25,5	9,9	24,2
6 osztály	63,3	66,0	58,0	59,3
8 osztály	12,2	4,4	19,8	10,9
középiskola	3,0	1,8	8,3	3,3
főiskola	1,4	—	3,8	—

Végzettség	Fentiekből az üzem- részek vezetőinek	Fentiekből a szövet- kezeti vezetők
	megoszlása iskolai végzettség szerint 1960-ban	
4 osztály	11,5	5,3
6 osztály	56,9	36,7
8 osztály	21,5	34,2
középiskola	9,2	10,5
főiskola	3,8	13,1

A tsz-vezetők iskolai végzettsége már a felszabadulás előtt is jobb volt az 1700 átlagánál minden iskolatípusban, de különösen a magasabb iskolákban. Érthetően az iskolázottabb parasztságból kerültek ki, korosztályi összetételük is jobb. A tsz-ek szakmai vezetői (főagronómus, főkönyvelő) közül többen múltbeli szakképzettséggel rendelkeznek.

A tsz-vezetők kedvezőbb iskolai indulását a tsz-tagokénál nagyobb arányú tanulás követte a felszabadulás után. Ennek eredményeképpen a 4 elemiben két és félszer alacsonyabb arányban, a 8 osztályban közel kétszeres mennyiségben szerepelnek. A közép- és a főiskolát végzettek aránya — az 1700-hoz képest — közel négyszeres. Ha az összes vezetőből kiemeljük és külön elemezzük a legfontosabb politikai és szakmai vezetők végzettségét (elnök, elnökhelyettes, főagronómus, főkönyvelő), az arány még kedvezőbb. Itt alig számottevő már a négyelemis végzettség, és nagymértékben csökken a hat osztályosok száma. Ebből a csoportból minden harmadik ember elvégezte a 8 osztályt. Minden negyedik-ötödik közép-, illetve főiskolát végzett.

Egyéni kérdőívek alapján megnéztük a szövetkezeti vezetők társadalmi ártétegződését és ennek vetületében iskolai szintjük mozgását. Az egykori 4—6 elemis cselédek közül egy sem állt meg régi iskolai végzettségénél. Sokan az általános iskola felső tagozatát végzik. Minden negyedik érettségizett vagy egyetemi tanulmányait végzi. Ez a jelenség elsősorban a régi tiszántúli tsz-ek vezetőire jellemző. A továbbtanulás itt már nem a földmennyiség megnövekedésének, hanem elsősorban a vezetéssel szemben támasztott társadalmi követelmény eredménye.

VIII. Kapcsolatok a társadalmi-gazdasági elemek és az iskolázottság között

Miután ismertettük az egyes tsz-tagok múlt- és jelenbeli tulajdonviszonyaira, jövedelmére, életkorára jellemző tényezőket, valamint az iskolai végzettségük alakulását, rátérhetünk az összefüggések feltárására. Először taglaljuk az iskolázottság és a tulajdonviszonyok közötti összefüggéseket, majd a jövedelem és végül az életkor hatását az iskolázottságra.

14. Az egyes birtokcsoportba tartozó adatszolgáltatók megoszlása iskolai végzettség szerint (1941)

Birtokcsoportok	4 elemit	6 elemit	8 elemit	középiskolát	analfabéták
	végzettek				
	a birtokcsoportba tartozók %-ában				
Agrárproletárok	37,6	54,6	2,2	1,0	4,6
1—5 kh	15,9	78,3	3,6	1,0	1,2
5—10 kh	13,5	80,7	3,6	1,5	0,7
10—25 kh	21,8	66,8	10,4	1,0	—
25 kh felett	20,0	60,0	10,0	10,0	—
egyéb	20,1	66,3	6,5	5,8	1,3
Az 1700 átlaga	25,5	66,0	4,4	1,8	2,3

Amint látjuk, az 1941-es adatok egészen szoros kapcsolatot fejeznek ki a birtokviszonyok és az iskolázottság között. A cselédek mind a 6, mind a 8 osztályos végzettségben jóval az 1700 fő átlaga alatt maradnak, és az analfabéták is legnagyobb százalékban e csoportból kerülnek ki. Nem látszik lényeges különbség az iskolázottság szempontjából az 1—5, 5—10 kh-asok között. Tulajdonképpen egységes csoportnak fogadható el mint 1—10 kh-as kategória. Ezek közelítik meg leginkább az 1700 személy átlagát. Szembetűnő a különbség a 10 kh-n felül, itt eltűnnek az analfabéták, és a cselédekhez képest ötszörös a 8 osztályt, illetve tízszeres a középiskolát végzettek aránya.

1960-ban az egyes iskolázottsági szintek és a birtokviszonyok már közelről sem mutatnak ilyen szoros megegyezést. Az elmúlt 20 év iskolázottságának fejlődése csak a 25 kh-on felettiek, illetve a 10—25 kh-asok csoportjaiban egyenletes ütemű. E két birtokcsoportot érintette legkevésbé a földreform.

**15. Az egyes birtokcsoportba tartozó adatszolgáltatók megoszlása
iskolai végzettség szerint (1960)**

Birtokcsoportok	4 elemít	6 elemít	8 elemít	közép- (fő-) iskolát	analfabéták
	végzettek				
	a birtokcsoportba tartozók %-ában				
földnélküliek	23,4	51,0	17,7	4,5	3,4
1—5 kh	24,2	64,7	6,9	2,0	2,2
5—10 kh	29,4	56,4	8,8	2,9	2,5
10—25 kh	15,6	65,7	12,1	3,8	2,8
25 kh felett	20,0	71,4	2,9	5,7	—
egyéb	20,7	61,1	6,5	11,7	—
Az 1700 átlag	24,2	59,3	10,9	3,3	2,3

Az 1945-ös földosztással megkezdődő és a tsz-mozgalom kiteljesedéséig tartó társadalmi átrétegződés az 1—5, illetve az 5—10 kh-asok csoportjának gyarapodását eredményezte a nincstelenekből. Ennek következtében a felszabadulás előtti 1—10 kh-as egységes iskolázottságú birtokcsoport heterogénné vált.

Az iskolázottság nagymértékű számszerű megnövekedése mellett az egyes, most már újonnan csoportosult paraszti birtokosok jelenlegi iskolázottságát bizonyos felhígulás jellemzi. Ez a jelenség arra enged következtetni, hogy a megkérdezettek iskolázottsága nem az újonnan kialakult tulajdonviszonyokkal, hanem a felszabadulás előtti tulajdonviszonyokkal és az azoknak megfelelő iskolázottsággal mutat szoros kapcsolatot ma is. Ezt a vonást úgy kezelhetjük, mint a birtokossá vált volt agrárproletárok negatív hagyatékát, ugyanakkor a módosabb gazdák vagy leszármazottaik kedvezőbb iskolai-társadalmi indulásának körülményeit.

IX. Jövedelem és iskolázottság

Az iskolázottság és a jövedelem kapcsolatát csak a jelenre vonatkozóan mutatjuk be, de megjegyezzük, hogy a felszabadulás előtti adatok elemzése ettől csak lényegtelen eltéréseket tartalmaz.

A jövedelem és az iskolázottság szoros kapcsolata néhány község kivételével egészen világosan felismerhető. Mind az alacsony, mind a magas jövedelműek között — természetesen — a 6 elemít végzettek szerepelnek döntő súllyal. A 4 elemis és a 8 osztályos végzettség viszont — legtöbb esetben — sajátosságosan jellemzi az alacsony, illetőleg a magas jövedelmű tsz-tagok csoportját. Községenként vizsgálva a magas és az alacsony jövedelmű tsz-tagok százalékos megoszlását a különféle iskolai szintek között, az alábbi képet kapjuk.

Az írástudatlanok és a 4 elemít végzettek együttesen, két község kivételével (Mágocs, Gölle), mindenütt nagyobb arányban szerepelnek az alacsony jövedelműek között, mint a magas jövedelműeknél. A különbség esetenként kétszeres (Nádudvar, Szikáncs), sőt háromszoros (Karcag). Még élesebben rajzolódik ki a felsőbb iskolázottság és a magas jövedelem összetartozása abban,

16. Jövedelemcsoport és iskolai végzettség (1960.)

Község	Jövedelem- csoport	a 100 adatszolgáltató százalékos megoszlása a					Analfabéták
		4	6	8	közép- (fő-)		
		osztályos iskolai végzettség szerint					
Pély	M	22	50	28	—	—	
	A	25	75	—	—	—	
Iváncsa	M	20	72	8	—	—	
	A	23	77	—	—	—	
Nádudvar	M	32	36	17	11	4	
	A	53	47	—	—	—	
Nagyrábé	M	26	58	16	—	—	
	A	26	63	11	—	—	
Karcag	M	20	60	15	5	—	
	A	78	22	—	—	—	
Füzesgyarmat	M	18	35	29	18	—	
	A	50	50	—	—	—	
Kerékteleki	M	—	70	12	18	—	
	A	28	72	—	—	—	
Besnyő	M	26	67	1	1	5	
	A	11	89	—	—	—	
Gölle	M	6	84	10	—	—	
	A	—	100	—	—	—	
Tengelic	M	14	66	12	8	—	
	A	15	61	14	3	7	
Mágocs	M	11	54	29	6	—	
	A	8	32	55	5	—	
Szikáncs	M	43	25	29	3	—	
	A	88	12	—	—	—	
Nagykőrös	M	4	64	8	24	—	
	A	56	36	—	8	—	
Verpelét	M	10	70	10	10	—	
	A	26	70	4	—	—	
Ménfőcsanak	M	—	90	10	—	—	
	A	8	92	—	—	—	
Bácsbokod	M	46	38	9	2	5	
	A	43	43	10	—	4	
Solt	M	21	63	8	—	8	
	A	17	62	6	—	17	

hogy az alacsony jövedelmű adatszolgáltatók között 5 községben egyáltalán nem találunk 6 eleminél magasabb végzettségű tsz-tagot.

A jövedelem és az iskolázottság közötti összefüggéseknek előbb ismertetett törvényszerűségeit más oldalról is megvizsgáltuk. Felmértük, hogy a 4—6—8 osztályt, közép-vagy főiskolát végzetek összességéből községenként milyen arányban szerepelnek magas, illetőleg alacsony jövedelműek. Ez a vizsgálatunk is igazolta az előzőekben tett megállapításokat, pl. Nagykőrösön a 4 elemi végzetteknek 8%-a tartozik a magas jövedelműek közé. A többi ala-

csony vagy legfeljebb közepes jövedelmű. Ezzel szemben a 8 osztállyal vagy ennél magasabb végzettséggel rendelkezők 70%-a a magas jövedelműek közül kerül ki. Ezt láthatjuk a többi község adataiból is. Kivétel csak ott jelentkezik, ahol a jövedelemszint tekintetében ugrásszerű változás tapasztalható.

Ilyen példával szolgálnak Besnyő adatszolgáltatói, akik közül 91 a felszabadulás előtt az alacsony jövedelmű csoportba tartozott. Most pedig az alacsony jövedelműek között mindössze 9 található, és 70-nek lett magas a jövedelme, 21-nek pedig közepes. Itt az iskolázottság nem követte a jövedelmi változásokat. Túlnyomó többségükben 4—6 elemi végzett egykori cselédek, bár néhány év óta magas jövedelemmel rendelkeznek, a felnőttek iskolai oktatása keretében még nem pótolták elmaradottságukat.

Besnyőn kívül más községben is jelentkezik ütembeli eltolódás a jövedelem növekedése és az iskolázottsági szint emelkedése között. Itt utalnunk kell a 16 község vizsgálatánál tett megállapításokra, amelyek szerint közvetett a jövedelem és az iskolázottság közötti kapcsolat a községek egész lakosságának viszonylatában.

A megkérdezett tsz-tagok és községük iskolázottsági színvonalának összefüggései:

a) 100—100 tsz-paraszt iskolázottsági színvonala mind a múltban, mind a jelenben 8 esetben azonos tendenciát mutat a községével. Ezek: Besnyő, Nagyrábé, Gölle, Mágocs, Solt, Iváncsa, Kerékteleki, illetve Szikáncs.

b) Nagykőrös, Ménfőcsanak, Tengelic, valamint Verpelét megkérdezett tsz-parasztjai társadalmilag községük összetételét tükrözik. Ugyanakkor szembetűnő iskolázottságuknak a lakosság egészénél alacsonyabb színvonala. Ezekben a községekben társadalmilag, gazdaságilag a 16 között a legfejlettebb kisárutermelői kapitalista viszonyok uralkodtak. A vizsgált személyek között kevés a 8 osztályos végzettségű. E községek lakosságának paraszti származású iskolázottabb elemei nem a termelőszövetkezetekben dolgoznak. Ezek a tsz-ek — vezetőiken kívül — a fiatalabb korosztályból is elsősorban az alacsony iskolázottságúakat tömörítették. Így a 4 községben a tsz-ek gazdasági színvonala és tagjaik iskolázottsági színvonala között nagyon nagy az ellentmondás. A felsorolt községek mind településileg, mind ipari-városi vonzás hatására lehetőségeket adtak arra, hogy a fiatalok tovább tanuljanak vagy a tsz-en kívül találjanak munkalkalmat.

Mágocs, amely községileg a fenti csoportba tartozik, feltételezhetően azért nem tér el községe iskolázottsági mutatóitól, mert települési viszonyai kedvezőtlenek a nem mezőgazdasági munkaalkalmak tekintetében.

c) Ha azoknak a községeknek az egyéni adatait elemezzük, ahol az új termelési viszonyok már huzamosabb ideje uralkodnak, a 100-as csoport iskolázottsága megegyezik a községeiknél elmondottakkal. A termelési viszonyok megváltozása önmagában az elmúlt 10 évben — Füzesgyarmat kivételével — ez adatok szerint sem járt együtt a fejlettebb iskolázás igényeinek kialakulásával.

d) Tanulságos eredményekre vezet a megkérdezett azonos társadalmi-gazdasági helyzetűek iskolázottságának összehasonlítása aszerint, hogy — községük egymástól eltérő jellege miatt — milyen iskolázási lehetőségekkel rendelkeztek. Összehasonlítottuk a múltban a legkevesebb tanulási lehetőséggel rendelkező agrárproletárok arányát a 4, illetve a 8 osztályos végzettség tekintetében. Tengelic, Bácsbokod, Mágocs, Verpelét, Solt, Gölle községek a múltban társadalmilag, valamint a termelés színvonalát tekintve a kisárutermelés fejlett fokára jutottak el. Ennek megfelelően e községek lakossága a múltban az

iskolázottság általában magas vagy legalább közepes szintjére ért el. Füzesgyarmat, Nádudvar, Karcag, Szikács elmaradottabb társadalmi és termelési viszonyainak megfelelően lakosságának iskolázottsága alacsonyabb színvonalú volt. Ha összehasonlítjuk az adatszolgáltató volt agrárproletárok iskoláit a 4, illetve a 8 osztályos végzettségben, azt látjuk, hogy azonos társadalmi réteg számára a fejlett társadalmú és iskolázottságú első községcsoport sokkal jobb lehetőséget biztosított, mint a második.

17. Az agrárproletárok közül 4, illetve 8 osztályt végzettek százalékos megoszlása községenként

Község	4 osztály	8 osztály
I. Községcsoport		
Tengelic	20,7	3,4
Mágocs	25,5	8,5
Verpelét	10,9	8,7
Solt	40,5	5,7
Gölle	18,2	0,0
Bácsbokod	49,0	2,8
II. Községcsoport		
Nagyrabé	48,9	0,0
Nádudvar	22,9	0,0
Karcag	65,1	0,0
Szikács	68,4	0,0
Füzesgyarmat	46,3	0,0
Iváncsa	51,5	0,0
Besnyő	36,8	1,1

Az 1700-ból megkérdezett volt agrárproletárok 37,6%-a végzett 4, 2,2%-a 8 osztályt.

Tehát a felszabadulás előtti adataink szerint még a legelmaradottabb társadalmi viszonyok között élők iskolázottságát is az egész község társadalmi-termelési, életmódbeli, iskolázottsági színvonala pozitív, illetve negatív irányban befolyásolta. A jelenben e kérdés elemzése éppen az átrétegződés miatt sokkal bonyolultabb. A gazdasági-társadalmi struktúra különböző fejlettsége szerint kiemelt két csoport mind a 4, mind a 8 osztály szintjén a múlthoz hasonló vonásokat mutat. Mégpedig a múltban elmaradottabb községekben a 4 osztályt végzettek száma az 1—10 kh-as átrétegzett kategóriában majdnem kétszeres, mint a fejlettebb kisárutermeléssel rendelkező községekben. A 8 osztályos végzettséggel kapcsolatban ez a tendencia szintén kimutatható.

XI. A korcsoporti jellemzők és az iskolázottság kapcsolata

A felvételben majd minden második 50 éves vagy ennél idősebb ember. A tsz-ek „előregedése” tükröződik az iskolázottság színvonalában. Az öregek végzettsége tulajdonképpen a 40—50 évvel ezelőtti, azaz a századforduló körüli paraszti iskolázási állapotokat rögzíti. A középkorosztály tömeges 6 osztályos

színvonala e nagyközségekben a Horthy-korszak iskolapolitikáját jelzi. A fiataloknál közvetlenül a felszabadulás előtti években már látszott a hat osztályt meghaladó, igényesebb iskoláztatás tendenciája. Ennek kiteljesedését mutatja a felszabadulás utáni nagyobb méretű 8 osztályos és a középiskolai végzettség.

18. Korosztály és iskolai végzettség

		1941-ben	1960-ban
		hány százaléka végzett	
a fiataloknak		22,0	11,0
a középkorúaknak	4 osztályt	22,0	15,0
az időseknek		28,0	30,0
a fiataloknak		60,0	55,0
a középkorúaknak	6 osztályt	69,0	64,0
az időseknek		63,0	64,0
a fiataloknak		14,4	37,0
a középkorúaknak	8 osztályt	5,1	7,0
az időseknek		0,72	1,7
a fiataloknak		2,5	7,4
a középkorúaknak	közép- (fő-)	1,7	4,0
az időseknek	iskolát	1,7	1,6
a fiataloknak	hány %-a	0,4	0,3
a középkorúaknak	írástudatlan	2,0	1,5
az időseknek		4,0	3,8

A korosztály és az iskolázottság szoros kapcsolata, a természetesen, nem azt jelenti, hogy csak a fiatal évjáratoknál mutatkozik előrelépés az elmúlt 15 évben. A dolgozók esti iskolai eredményeképpen a 8 osztályban a középkorú, sőt még az idős korosztályoknál is 1–2%-os növekedés tapasztalható.

Az 1941-es birtok-kor-iskolázottság hármasszoros összefüggés értelmében az iskolázottságot a múltban — elsősorban a tulajdonviszonyok szabták meg. A korosztályi kötöttség csak másodsorban érvényesült. Bár minden birtokkategória korosztályi megoszlásában a legmagasabb iskolai végzettség a fiatalokat jellemzi, mégis pl. a cseléd vagy az 1–5 kh-as fiatalok nem tudták elérni a 10–25 kh-as fiatalok részvételi arányát. Ugyanakkor az öregek egy birtokcsoportban sem érik el a 8 osztályt végzett cselédifiatalok százalékát.

Az iskolai szintek megoszlása tehát a tulajdonviszonyok és az ezen belüli korosztályok között lépcsőzetes. A 8 általános vagy ennek megfelelő végzettség megszerzése minden birtokkategóriában — elsősorban a fiatalokhoz kapcsolódva — megindult már a felszabadulás előtt is, a negyvenes években.

1945 előtt az iskoláztatásnak korosztályi kötöttsége csak a tulajdonviszonyok hierarchiáján belül érvényesült. A társadalmi változás eredményeként felvételünk időszakában a nyolcosztályos általános iskola kötelező elvégzésére a földtulajdon már elvesztette legfontosabb befolyásoló szerepét és — elsősorban a fiataloknál — a korosztály vált alapvető meghatározóvá. A közép- és a főiskolát végzettek arányának növekedése is főleg ebből a korcsoportból adódik.

XIII. Összefoglalás

Tanulmányunkban egyrészt a 16 község, másrészt 1700 tsz-parasztember iskolázottságát vizsgáltuk.

Választ kerestünk arra, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom általánossá válása előtt — 1960-ig — milyen gazdasági, társadalmi, kultúrpolitikai, demográfiai tényezők *határozták meg elsősorban iskolázottságuk színvonalát.*

Több lényeges összefüggés feltárásához adataink minden hiányosságuk ellenére elégségesnek bizonyultak. Az 1700 egyéni kérdőív iskolai adatainak elemzése a fő jellemvonások tendenciáiban egybevág a 16 községről elmondottakkal.

a) Az 1700 tsz-tag 41%-a agrárproletár volt, 45%-a ma már idős ember. Ez a két tényező meghatározza, hogy túlnyomó többségüknek, 60%-uknak legmagasabb iskolai végzettsége a 6 osztály. Ez a jelenség nemcsak vizsgált községeinkre, hanem országosan, a jelenleg tsz-ekben dolgozó parasztság nagy részére is jellemző.

b) A felszabadulás előtt a megkérdezettek anyagi körülményei — a tulajdonviszonyok és a jövedelem alakulása — kétségtelenül meghatározó jelleggel bírtak iskolázottságuk tekintetében. Ezt a községek adatainak elemzése is alátámasztja. A jövedelem változásainak a tulajdonviszonyokhoz képest másodlagos szerepe volt az iskolai szint formálásában. Más törvényszerűségeket lehet kimutatni az 1960. évi értékelése során. A tsz-parasztság fiatal korosztályai tömegeikben — az új iskolai törvény értelmében — a 8 általános végzettséget szereztek meg, a tulajdonviszonyoktól és a jövedelemtől függetlenül.

A tsz-parasztság többségét kitevő idősebb nemzedék 1945 után kialakult tulajdonviszonyai nem határozzák meg jelenlegi iskolázottságukat. Ezt a többségében a felszabadulás előtti anyagi helyzetük dönti el. E fő törvényszerűsége szembevetendő módosító erővel hat a jövedelem színvonalára.

c) A pozitív irányú változás a fiatalokon kívül a termelőszövetkezetek vezetőire jellemző. Közülük is a tsz-ek szakmai és politikai irányítóinál a legnagyobb és a leggyorsabb az iskolázottság fejlődése. Ettől elmarad a kisebb beosztásban levő vezetők iskolázottsága. Megállapíthatjuk, hogy a növekvő gazdasági és társadalmi felelősséggel együtt jár a magasabb iskolázottság iránti igény.

d) Az iskolai végzettség alakulásában 1960-ig még sem a községekben, sem az 1700 főnél lényegében nem tükröződnek a mezőgazdaságban kialakult új termelési viszonyok. Az adatszolgáltatók 64%-a, azaz nagy többsége kb. a felvétel időpontjában lépett be a termelőszövetkezetbe.

Vizsgálatunk — a benne foglalt adatok és elemzések — akkor lesznek igazán értékesek, ha bizonyos idő múlva ezeken a helyeken új felvételt készítünk. Pár éven belül, 1960-at alaphelyzetnek tekintve, felmérhetjük majd a falusi szocialista tulajdonviszonyoknak a hatását az iskolázottság alakulására.

*

Módszertani tapasztalatok.

A vizsgált községek és ezeken belül a megkérdezettek iskolázottságának alakulására vonatkozó szociológiai kérdéseinket az alábbiakban fogalmaztuk meg:

A községek egészét tekintve miképpen határozzák meg egy-egy község iskolázottságának alakulását

- a) a múlt, illetve a jelen társadalmi termelési viszonyai;
- b) a termelés szintje, profilja, kultúrája, jövedelmezősége;
- c) a települési viszonyok;
- d) az iskolák tanerővel való ellátottsága;
- e) a vizsgált két korszak iskolakötelezettségei törvényei.

Az 1700 tsz-tagra vonatkozóan miképpen kapcsolódik az iskolázottság szintje a kérdezett egyének múlt- és jelenbeli

- a) társadalmi-gazdasági helyzetéhez, jövedelméhez;
- b) termelési szerepéhez (beosztás-vezetés);
- c) életkorához ;
- d) gazdasági-művelődési keretéhez (községéhez) .

A vizsgálat egyik fő tanulsága számunkra a munka közben alkalmazott módszerek értékelése, azaz annak megállapítása, hogy mennyire voltak elégségesek a fenti kérdések hiteles megválaszolásához.

Ezzel kapcsolatban az alábbi kérdések vetődtek fel:

a) Milyen formában és eredménnyel lehet együttesen vizsgálni társadalmi-gazdasági és az iskolázottsági viszonyokat?

b) Milyen fő gazdasági-társadalmi és iskolázottságra vonatkozó mutatók alapján engedhető meg, hogy egymástól fejlődésben, tájilag, a termelés és a művelődés színvonalában távol álló községeket egymással összehasonlítsunk?

c) Milyen módszerrel hasonlíthatók össze történetileg a különböző időszakok szociológiai vonatkozásban?

d) Az adatfelvétel közvetett módszerei — statisztikai adatszolgáltatás, a vizsgálat kétlépcsős rendszere, kikérdezéses módszer, családlátogatással összekötve — elegendőnek bizonyultak-e?

e) Kielégítőek voltak-e a vizsgálatban feltett kérdések mind gazdasági, mind iskolázottsági adatszolgáltatás szempontjából?

f) Elfogadhatónak bizonyult-e az általunk kidolgozott, összehasonlítást célzó minősítési rendszer?

Mind az iskolai, mind a termelési viszonyokra vonatkozó adatok népszámlálási és egyéb statisztikákon alapulnak. Kérdés, hogy vizsgálatunk nyújtott-e a statisztikai vizsgálatokon túlmutató eredményeket? Azt tapasztaltuk, hogy az egyes községek iskolázottságát nemcsak regisztrálni tudtuk, hanem fő tendenciáiban nyomon is követtük a változásokat előidéző társadalmi termelési okokat. Megállapíthattunk e kapcsolatokból adódó bizonyos törvényszerűségeket is. Ezek a törvényszerűségek, bár legfontosabb vonásaikban hitelesnek tartjuk őket, mégsem bizonyultak eléggé árnyaltak. Bizonyos szematizmus jellemzi következtetéseinket. Ennek oka, hogy adataink nem eléggé körültekintően ölelnek fel egyéb meghatározó tényezőket; pl. a társadalmi viszonyok fogalmát a községi feldolgozás során a termelési viszonyokra korlátoztuk. Csak a megkérdezettek adatainak elemzésekor használtunk demográfiai mutatókat. Legalább ilyen hibaforrás, hogy nem szerepel a tanerők szakképzettségének különbözősége vagy az egyes iskolatípusok tananyagi konkrét hatásának elemzése. Attól is számot kell adnunk, hogy nem vettük eléggé figyelembe sem a szubjektív meghatározó tényezőket, sem a véletlen nem lebecsülhető szerepét. Ezek figyelmeztető tanulságul szolgálnak mind az anyag további részeinek feldolgozásához, mind a távolabbi vizsgálatok finomításához.

Módszereink legproblematisabb része a minősítési rendszer felállítása volt a gazdaság szempontjából is, de elsősorban az iskolázottság vonatkozásában. A minősítés értékrend meghatározó szerepet tölt be. Ennek alapján az egyes községekről, illetve személyekről, a termelési és az iskolázottsági színvonaluktól értéktételeket mondunk. Ez adott lehetőséget tájilag, társadalmilag és történetileg egymástól nagy eltérést mutató községek és személyek összehasonlítására. A szociológiai következtetések érdekében e módszer megkonstruálásáról nem mondhattunk le. A társadalomra és a termelésre mutató minősítésekhez kiinduló alap a marxizmus politikai gazdaságtana volt. Az iskolázottsági minőségek megállapítása ennél szubjektívabb módszerrel történt. Itt elsősorban a történeti, másrészt a falusi sajátosságokat kellett figyelembe venni.

Vajon jók-e a minőségi csoportok? Pl. 1960-ban a községek átlagos csoportjához tartozás feltételeként azt szabtuk meg, hogy lakosságuk 8 osztályos végzettsége elérje a 16 nagyközség átlagát. Helyes-e azonban, hogy vízváltásztónak a 8 osztályos végzettséget tartjuk, amikor a lakosság nagyobb hányada még e szint alatt van, ugyanakkor egy részük továbbtanulására szabad lehetőség nyílt. Ugyanilyen problémák adódnak valamennyi csoport képzése során. Tapasztalataink megerősítették minősítési módszereinket. Elfogadható és indokoltnak látszó különbségeket tudtunk e módszerrel feltárni mind társadalmi, mind művelődési tekintetben.

Az interjú módszer követése — az egyénekre vonatkozó kérdőívek kitöltésénél — a statisztikai adatgyűjtés mellett helyesnek bizonyult. Helyi pedagógusok, művelődési otthon igazgatók családlátogatások során végeztek a kérdőívek kitöltését, akik a megkérdezett személyekkel általában közvetlen ismeretségben álltak. Ha a megkérdezettek maguk töltik ki a kérdőíveket, a valóságtól való eltérések lehetősége a kikérdezéses módszer hibalehetőségeinél nagyobb. A statisztikai és interjú kikérdezéses módszer elegendőnek látszik egyes alapvető tendenciák bemutatására, de kevésnek bizonyul sokoldalúbb, mélyebb, differenciáltabb ábrázolásra. Ehhez tovább kell finomítani a vizsgálatok módszerét, az ismert néprajzos megfigyeléses, valamint kísérletező eljárások beiktatásával.

A kérdőívek értékelése A gazdasági adatok felvételének szerkezete alapvetően helyesnek bizonyult. A kért adatok köre azonban nem volt elég széles az egyes gazdasági jelenségek mélyreható feltárásához. Így pl. hiányosságok mutatkoztak a településsel kapcsolatos, az árutermelés és a jövedelem nagyságára vonatkozó adatfelvételben.

A gyűjtőív művelődési fejezetei általában megfeleltek a kitűzött követelményeknek. Az iskolázottsági adatokban azonban nem tüntettük fel elég világosan, hogy az egyes iskolatípusokat végzettek közül hányan élnek jelenleg a faluban, illetve a végzettek hány százaléka hagyta el a községet.

Kérdéseink nem hatottak elég mélyre a régi, illetve az új társadalmi differenciáltság szerint. A művelődés irányítására vonatkozó kérdéseink pedig kevésnek bizonyultak.

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ВОПРОСОВ ВЗАИМОСВЯЗИ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ, ПРОВЕДЕННОЕ В 16 СЕЛАХ

Янош Мартон, Г. Юдит Шаш и Жужанна Шимон

Авторами было проведено социологическое исследование изменения школьного образования крестьянского населения в период от 1941 до 1960 гг. Социологическая съемка была проведена в конце 1960 года анкетно-опросным методом при помощи местных педагогов. Анкетными данными были охвачены изменения школьного образования как всего населения в селах так и случайно выбранных — по сто человек — членов сельскохозяйственных кооперативов. Исследованию подверглись отношения собственности, уровень производства, заработок, условия поселения, возрастные особенности и определяющая их взаимосвязь с школьным образованием.

Известно, что во время данной социологической съемки в наших селах стали господствующими социалистические производственные отношения. Вследствие чего данный анализ относится к следующим периодам развития сельского хозяйства: к периоду до 1945 года, к периоду после раздела земли до начала социалистического преобразования (1949 г) и к последующему периоду.

В результате статья указывает на тесную связь общественно-экономических отношений и школьного образования. В период после 1949 года — прежде всего среди молодежи — отношения собственности уже не играют той исключительно определяющей роли. Пролом в этом отношении обозначает введение общеобязательной восьмиклассной общей школы, обуславливающей коренные изменения. В средних и высших школах прежде всего занимается также молодежь. В статье авторы останавливаются и на отягивающей силе общественных отношений и школьной системы режима Хорти, проявляющейся прежде всего у старшего поколения. Одним из основных установлений данного анализа является то, что уровень школьного образования руководящих кадров сельскохозяйственных кооперативов повысился в отношении всех типов школ более резко, чем указывают средние показатели.

A STUDY OF THE BEARING OF SOCIO-ECONOMIC RELATIONS ON EDUCATION IN SIXTEEN CITIES

János Márton, Judit H. Sas, Zsuzsanna Sipos

The researchers made a sociological study of the changes which took place in the education of the farming population between 1941 and 1960. They conducted a survey at the end of 1960 and used questionnaires which were completed with the aid of local school teachers. The data concerned the total population of towns and also the changes in the education of 100 persons randomly selected from each cooperative. The decisive relations between property owning, level of production, income, location of residence and the peculiarities of age-groups and education were sought.

When the survey took place, the socialistic relations of production just became predominant in our villages. Because of this the analyses refer to the periods before 1945, following the re-allotment of land in agriculture, continuing to the beginning of the socialistic reorganization (1949) and then to the period after this.

The results of the work prove the close relationship between socio-economic relations and education. In the period after 1949 the property relations do not generally have an exclusive and decisive role among the youth. This factor is made less important by the compulsory 8 year elementary education which brought about complete changes. First of all the youth continued studying in high schools and colleges. The survey treats the bearings of the social conditions of the Horthy era on present-day schooling, especially in the case of the members of older age-groups. One of the basic discoveries was that the level of the education of the operators of cooperative farms was well-above the average for every type of school.